

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ
İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Eyvazlı Hüseyn Mübariz oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ
İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ” mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 604

Magistrant:

Eyvazlı Hüseyn Mübariz oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d. Paşacanov Anar Aydın oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

Elm andı

Mən Eyvazlı Hüseyn Mübariz oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanın kredit bazarının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Müasir dövrün fəal məsələlərindən biri kimi kredit bazarı iqtisadiyyatda xüsusi önəm kəsb edir. Latıncadan tərcümədə kredit sözü “ güvənirəm, etiqad edirəm” və “ borc ” mənalarını ifadə edir. Kredit bazarı kreditor və borcalanla bağlanmış müqavilə əsasında kreditin verilmə, istifadə edilmə, və borcun bitməsi ilə əlaqədar olan münasibətlər toplusudur. Kredit sahəsinin inkişafı uğrunda dövlət tərəfindən tədbirlər, xüsusi dövlət proqramları və metodlar tətbiq olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycanın kredit bazarına istər yerli, istərsə də xarici investisiyaların axını və müdaxiləsini görməzdən gəlmək mümkün deyildir.

Tədqiqatın məqsədi: Müasir iqtisadi inkişaf şəraitində Azərbaycanda mövcud kredit bazarının modelləşdirmənin səbəblərini, onun faydalılığı və əhəmiyyətini, kredit bazarının çatışmazlıqlarını və onu həyata keçirmək imkanlarını müəyyən etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Analiz - sintez, həmçinin induksiya - deduksiya metodları

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Kommersiya Banklarının, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, statistik məlumatları, maliyyə hesabatları və icmalları

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Covid 19” epidemiyası ilə əlaqədar olaraq praktiki araşdırmaların aparılmasındakı mövcud məhdudiyyətlər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: - Kredit bazarını canlandırmaq məqsədilə kommersiya banklarının göstərdiyi xidmət fəaliyyətlərinə yeni növlərin tətbiq olunması

- Banklara itirilmiş etimadın doğrulması

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Aparılan tədqiqatın nəzəri özünü onda göstərir ki, müəllifin praktiki cəhətdən rəyləri kredit sisteminin rəyində geniş istifadə oluna bilər

Açar sözlər: bank maliyyə, kredit, inkişaf

CURRENT SITUATION AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF AZERBAIJAN CREDIT MARKET

SUMMARY

The actuality of the subject: The credit market is of special importance in the economy as one of the active issues of modern times. Translated from Latin, the word credit means "I trust, I believe" and "debt". The credit market is a set of relationships related to the issuance, use, and repayment of a loan under a contract with a lender and a borrower. The state has applied measures, special state programs and methods for the development of the credit sector.

Purpose and tasks of the research: To determine the reasons for modeling the existing credit market in Azerbaijan in the context of modern economic development, its usefulness and importance, the shortcomings of the credit market and the opportunities for its implementation.

Used research methods: Analysis - synthesis, as well as induction - deduction methods

The information base of the research: Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Commercial Banks, Ministry of Economy, Ministry of Finance, State Statistics Committee, statistical data, financial statements and reviews

Restrictions of research: Existing limitations of practical research in connection with the Covid 19 epidemic.

The novelty and practical results of investigation: - Introduction of new types of service activities provided by commercial banks in order to revive the credit market

- Rehabilitation of lost confidence in banks

Scientific-practical significance of results: The theory of the research shows that the author's practical opinions can be widely used in the opinion of the credit system.

Keywords: bank finance, credit, development

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

VECM	Vector Error Correction Model
AR	Azərbaycan Respublikası
DMN	Dövlət Maliyyə Nəzarəti
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
Məs	Məsələn
MMX	Maliyyə Monitorinqi Xidməti
MN	Maliyyə Nəzarəti
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. KREDİT BAZARININ TƏTQIQININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ...	11
1.1. Kredit bazarının mahiyyəti, funksiyaları və iqtisadiyyatda rolu.....	11
1.2. Kredit bazarının inkişafının nəzəri əsasları.....	15
1.3. Kredit bazarının təşkilinin dünya təcrübəsi.....	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	27
2.1. Azərbaycan maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	27
2.2. Azərbaycanın kredit bazarının mövcud vəziyyətinin təhlili.....	39
2.3. Azərbaycan Respublikasının bank sektorunun inkişaf dinamikası.....	49
III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ.....	54
3.1. Kredit bazarı fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri.....	54
3.2. Kredit bazarı fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması....	60
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	69
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	71
ƏLAVƏLƏR.....	76
Şəkillərin siyahısı.....	78
Cədvəllərin siyahısı.....	78
Diagramların siyahısı.....	78
Qrafiklərin siyahısı.....	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrün fəal məsələlərindən biri kimi kredit bazarı iqtisadiyyatda xüsusi önəm kəsb edir. Latıncadan tərcümədə kredit sözü “güvənirəm, etiqad edirəm” və “borc” mənalarını ifadə edir. Kredit bazarı kreditor və borcalanla bağlanmış müqavilə əsasında kreditin verilmə, istifadə edilmə, və borcun bitməsi ilə əlaqədar olan münasibətlər toplusudur. Bazar iqtisadiyyatını canlandıran və onu hərəkətə gətirən ən əsas mexanizm kimi hesab olunur. Kredit münasibətləri kreditor və borcalan arasında kreditin verildiyi andan yaranır. Kredit bazarı – şəxsi o cümlədən sərbəst qərar qəbul edən təsərrüfat subyektləri arasında qarşılıqlı münasibətlər formasıdır. Kredit bazarında məhsul rolunda pulun çıxış etməsi onun başlıca və fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri edir. Ssuda kapitalının mahiyyətinin aşkar olunması kredit bazarından asılılıqla əlaqədardır. Müasir iqtisadi şəraitdə, texnologiyanın sürətli inkişafı kredit bazarı anlayışının geniş vüsət alması ilə nəticələndi. Azərbaycanda kredit bazarının formalaşması uzun bir iqtisadi dövrə əsaslanır. Amma kredit bazarının başlıca olaraq inkişaf mərhələsi müstəqillikdən sonrakı vaxta düşdüyünü demək yerinə düşər. Kredit sahəsinin inkişafı uğrunda dövlət tərəfindən tədbirlər, xüsusi dövlət proqramları və metodlar tətbiq olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycanın kredit bazarına istər yerli, istərsə də xarici investisiyaların axınını və müdaxiləsini görməzdən gəlmək mümkün deyildir.

Qeyd olunan amillərin hər biri və dünyada mövcud olan iqtisadi-siyasi proseslərə əsasən mövzunun aktuallığı və araşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Mövzunun ilkin araşdırılması zamanı yerli və xarici ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işinin yazılması zamanı ingilis dilli müəlliflərdən Allen F. Financial Markets, Cate F. H, , Lewellyn D, rus dilli müəlliflərdən Ананьев Д, Андрианова Л. Н., Бажанов С. В, Докучаева, Е, Жданухин, Д. Ю, Иванов В. В., Канаев А. В., Соколов Б. И, Топровер И. В, Лаврушин О.И, Фетисов Г. Г, Полищук, А. И, Сорокин Д. Е., Никифоров Л. Б və.s qeyd etmək olar.

Dissertasiya işinin ilkin araşdırılması zamanı belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda kredit bazarının mövcud vəziyyəti, onun iqtisadiyyatda yeri və rolu, dövlətin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət və proqramlar, bu proqramların kredit bazarının inkişafına verdiyi töhfələr, kredit bazarı fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və beynəlxalq standartda uyğunlaşdırılması məsələləri haqqında geniş məlumat bazasının olması, bu mövzu haqqında araşdırma aparmağa böyük imkan verir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi müasir iqtisadi inkişaf şəraitində Azərbaycanda mövcud kredit bazarının modelləşdirmənin səbəblərini, onun faydalılığı və əhəmiyyətini, kredit bazarının çatışmazlıqlarını və onu həyata keçirmək imkanlarını müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın əsas vəzifələri:

- Kredit bazarının mahiyyəti, funksiyaları və iqtisadiyyatda rolunun tədqiq edilməsi;
- Kredit bazarının təşkilinin dünya təcrübəsinin araşdırılması;
- Azərbaycanın kredit bazarının mövcud vəziyyəti təhlili və qiymətləndirilməsinin aparılması;
- Azərbaycanın kredit bazarının inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi;

Tədqiqatın obyektini və predmeti: Tədqiqatın obyektini Azərbaycanın kredit bazarı, predmetini isə bu bazarın mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivlərinin tədqiqi prosesi təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işi yazılarkən bir sıra metodlardan istifadə olunmuşdur: müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə və balans iqtisadi-statistik və məntiqi araşdırma metodu.

Tədqiqat zamanı dissertasiya işində istifadə edilən birinci metod müqayisəli iqtisadi təhlil metodudur ki, bu metod vasitəsilə əldə edilmiş informasiya bazası üzərindən düzgün müqayisələr aparılmış, yerinə yetirilmiş təhlillər ən doğru nəticəni almağa kömək etmişdir. Müqayisənin səmərəli aparılması üçün aralarında obyektiv ümumilik mövcud olan proseslər tədqiq edilmişdir.

Müşahidə və balans iqtisadi-statistik metodla iş mühitində - vergi inzibatçılığı zamanı araşdırılan obyekt heç bir təsirə məruz qalmır. İqtisadi-statistik məlumatlar buna şərait yaratmışdır. Əsaslı nəticə əldə etmək üçün müşahidə təkrarən aparıla bilər. Bu metodun istifadəsi kredit bazarının inkişafını təhlili birbaşa (vizual) və ya bilavasitə müşahidə (texniki avadanlığın – cihazların köməyi ilə) yolu ilə toplanmış faktlarda özünü göstərir.

Məntiqi araşdırma metodunun tətbiqi ilə iqtisadi hadisələrin törəməsi, inkişafı və dəyişməsi nəticəsində kredit bazarının mövcud vəziyyəti aydınlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, komməriya banklarının, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarından, maliyyə hesabatlarından və auditlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Covid 19 epidemiyası ilə əlaqədar praktiki tədqiqatların aparılmasının mürəkkəbliyi əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqat işində Azərbaycanda kredit bazarının dövlət tənzimlənməsi mexanizmi nəzəri və praktiki baxımdan araşdırılmış, inkişaf imkanları təhlil edilmişdir.

- Kredit bazarının iqtisadiyyata, beynəlxalq kredit qurumlarına və fəaliyyətlərinə təsiri və effektivliyi, mövcud kredit bazarının tənzimlənməsi prosesi nəzəri baxımdan metodik ədəbiyyatlar əsasında təhlil edilmişdir

- Azərbaycan Respublikasında kredit bazarının mövcud vəziyyəti, iqtisadiyyatda yeri və rolu, dövlətin bu sektordakı siyasəti və proqramları, bu proqramların kredit bazarının inkişafına verdiyi töhfə öyrənilmişdir.

- Tədqiqatda kredit bazarının problemləri və həllinə dair təkliflər verilmişdir;

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Kredit siyasətinin müəyyən inkişaf yolları, iqtisadi və maliyyə sisteminə təsiri olmuşdur. Bu siyasətin necə işlədiyinə uyğun olaraq vahid bir yanaşma təmin edilir. Tədqiqat nəzəriyyəsi göstərir ki, kredit sisteminin fikrincə müəllifin praktik fikirlərindən geniş istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. KREDİT BAZARININ TƏTQIQININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Kredit bazarının mahiyyəti, funksiyaları və iqtisadiyyatda rolu

Kredit bazarı, vəsaitlərə ehtiyacı olan fiziki və hüquqi şəxslər ilə müəyyən şərtlər daxilində təmin edə bilən fiziki və hüquqi şəxslər arasında iqtisadi münasibətlər sahəsidir.

Kredit - borc verən ilə borcalan arasında müvəqqəti sərbəst pul məbləğinin (dəyərinin) qaytarılması, təcili, ödəmə prinsipləri ilə köçürülməsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlərdir (Кейнс Дж. М., 2017),

Onun köməyi ilə sərbəst pul kapitalı və hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirləri toplanır, müvəqqəti istifadə üçün ödənişlə köçürülən kredit kapitalına çevrilir. Kredit həm nağd, həm də əmtəə şəklində dəyərlə təmin edilə bilər.

Təcili, geri ödəmə, ödəmə, təhlükəsizlik - kreditin əsas prinsipləridir. Təcili prinsipi odur ki, krediti qəti şəkildə müəyyən edilmiş bir müddətdə qaytarmaq lazımdır. Bu prinsipə uyğunluq bankların və kredit sisteminin özü üçün vacib şərtidir. Ödəniş o deməkdir ki, krediti qaytarmaq lazımdır. Ödəniş prinsipi o deməkdir ki, borc götürülmüş vəsaitlər üçün faiz ödəməlisiniz. Ödəniş borcalanı borc vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə etməyə məcbur edir. Təhlükəsizlik prinsipi, borcun üçüncü şəxslərin öhdəliyi (əmlak, qiymətli kağızlar, qiymətli metallar və s.) ilə təmin edilməsini nəzərdə tutur. Müəssisələrə, təşkilatlara və əhaliyə kredit vermə sadalanan prinsiplərə tam əməl olunmaqla həyata keçirilir.

Kredit vermə prinsiplərinə kredit münasibətlərində fərqləndirmə prinsipi də daxildir. Borc verməyə fərqli yanaşma, bankların (borc verən təşkilatlar) fərqli müştərilərə münasibətində və borc vermə məsələsinin həllində fərqli olması deməkdir. Kredit vermədən əvvəl borcalanın vaxtında ödəyə biləcəyinə əmin olmaq üçün borcalanın maddi vəziyyəti diqqətlə öyrənilir(Кушилина. В. И, 2015: s.52-54).

Kredit münasibətləri, kreditdəki dəyərin (fondların) verilməsi və müəyyən bir faizlə birlikdə qaytarılması ilə əlaqəli iqtisadi münasibətlərin ayrı bir hissəsidir.

Kredit münasibətləri iki müəssisə arasında yaranır və fəaliyyət göstərir: krediti verən kreditor və krediti alan borcalan. Müvəqqəti istifadə üçün kredit verilməsinin əsas səbəbi faiz şəklində gəlir əldə etməkdir. Borc verənin məqsədi mənfəət (faiz) qazanmaqdır; borcalanın məqsədi əlavə maliyyə mənbələrinə olan müvəqqəti tələbatı ödəməkdir. Borc verən tərəfdən bir kredit, müəyyən bir müddət üçün fondların ticari satışıdır. Kreditorlar qrupuna, ilk növbədə, banklar arasında əsas yeri tutan kredit təşkilatları daxildir.

Kreditin iqtisadi kateqoriya kimi mahiyyəti, açıqlanması bu kateqoriya ilə iqtisadi münasibətlər sistemi arasında əlaqə yaratmağa imkan verən funksiyalarında özünü göstərir. Kredit aşağıdakı əsas funksiyaları yerinə yetirir:

- 1) paylama;
- 2) əvəzedici (məsələn, dövriyyədə olan pul);
- 3) stimullaşdırıcı;
- 4) nəzarət.

Kreditin funksiyaları bir-biri ilə sıx əlaqələndirilir, bütövlükdə kredit münasibətlərinin konkret iqtisadi rolunu müəyyənləşdirir.

Kreditin bölüşdürmə funksiyası kredit münasibətlərinin mahiyyətindən və rolundan irəli gəlir. Kreditlərin yenidən bölüşdürülməsi nəticəsində istehsal sahəsinə yeni fondların cəlb edilməsi sürətlənir. Kreditin bu funksiyasının həyata keçirilməsində həm pul, həm də əmtəə mənbələri yenidən bölüşdürülür.

Vəsaitləri kredit alətləri ilə əvəzetmə funksiyası kredit resurslarının təkrar istehsal prosesində həqiqi istifadəsi müddəti bitməmişdən əvvəl formalaşması ilə əlaqələndirilir. Kredit fondları (məsələn, veksellər, çeklər, kredit kartları) dövriyyədəki real pulları əvəz etməyə başlayır. Kredit pul dövriyyəsinin bir hissəsini kredit dövriyyə vasitələri ilə əvəz edərək dövriyyə xərclərini azaltmağa kömək edir.

Kreditin stimullaşdırıcı funksiyası aşağıdakı kimidir. İqtisadi mahiyyətinə görə borc vermə prosesi borcalan tərəfindən kreditdən səmərəli istifadəni stimullaşdırmaya bilməz. Kreditin mənasının özü, alınan borcdan səmərəli istifadəni təşviq edir, belə ki qazanılan pullar yalnız krediti qaytarmayacaq, həm də mənfəət əldə edəcəkdir (Ələkbərov Ə.Ə., Məmmədov Z.F., Hüseynova A. 2021).

Kreditin nəzarət funksiyası ondan ibarətdir ki, borc vermə prosesində kreditin istifadəsi və qaytarılması üzərində (həm borc verən, həm də borcalan tərəfindən) qarşılıqlı nəzarət həyata keçirilir.

Kreditin mal tədarükünə təsiri ondan ibarətdir ki, dövlət iqtisadiyyatında kredit resurslarının bütün kredit prinsiplərinə uyğun satışı malların istehsalının artmasına səbəb olur. Rəqabət mühitində və bankların kommersiya yönümlü olması ilə istehsalı daha səmərəli təşkil olunan və mallarına tələbat olan müəssisələrə kreditlərin verilməsi çox vacibdir. Beləliklə, kredit cəmiyyətin ehtiyac duyduğu malların istehsalının genişlənməsini stimullaşdırır, yəni tədarük tərəfdən bazar tutumunun genişlənməsinə kömək edir.

Fond bazarının inkişafı ilə dövlət kreditinin tənzimləyici rolunun daha dolğun həyata keçirilməsi üçün şərait yaranır. Mərkəzi bank dövlət qiymətli kağızları ilə əməliyyatlar apararkən kommersiya banklarının resurs imkanlarını təsir edir və bununla da kredit qoyuluşlarının həcmi və dövriyyədəki ümumi pul kütləsini tənzimləyir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət pul kütləsinin səviyyəsini dəyişdirərək maliyyə bazarlarının konyunkturmasına da müəyyən dərəcədə təsir göstərir.

Kredit münasibətləri rolunun iqtisadi subyektlər səviyyəsində həyata keçirilməsidir ki, kredit:

- müəssisələrdə istehsal səmərəliliyinin artmasına təkan verir;
- təsərrüfat subyektlərinin əsas və dövriyyə fondlarının formalaşması mənbəyi kimi çıxış edir;
- müəssisələrin öz vəsaitlərinin artım mənbəyi kimi xidmət edir.

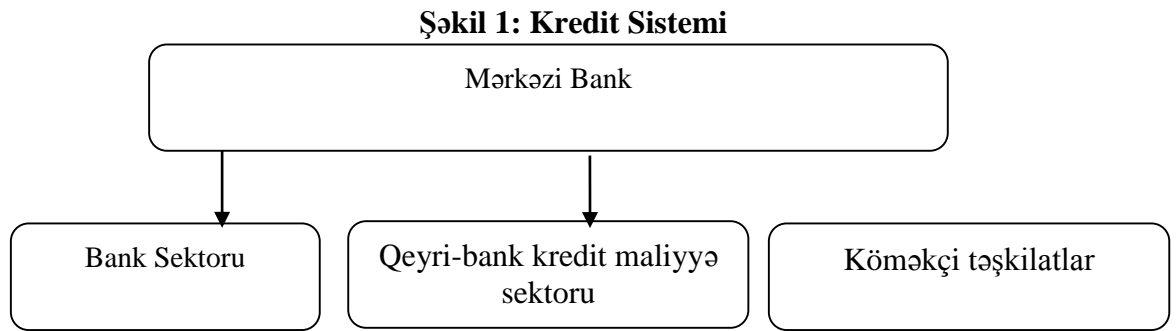
Kredit qoyuluşlarının azlığı effektiv tələbin azalmasına, təkrar istehsalın inkişaf tempinin ləngiməsinə səbəb olur. Kreditin həddən artıq təqdim edilməsi pul kütləsinin artmasına, iqtisadiyyatın əmtəə-pul balansının pozulmasına və pul dövriyyəsinin qeyri-sabitliyinin artmasına səbəb olur. Kreditin istehsalın səmərəliliyinin artırılmasında stimullaşdırıcı rolu azalır.

Qeyd etmək lazımdır ki, emissiya mənbələri hesabına iqtisadiyyata həddindən artıq borc vermək qısa müddətdə iqtisadi böyüməni sürətləndirə bilər. Lakin dünya təcrübəsi göstərir ki, bu sürətlənmə inflyasiyanın artması ilə əlaqədardır: əldə olunan

böyümə nisbətlerini qorumaq getdikcə daha çox kredit tələb edir. Yüksək inflyasiya ev təsərrüfatlarının pul gəlirlərinin azalmasına və müvafiq olaraq ümumi daxili tələbin azalmasına səbəb olur. İnflyasiyanın mənfi nəticələri çoxalmaya ciddi təsir göstərməyə başladığında, bir qayda olaraq, kredit siyasətini sərtləşdirməyə əl atırlar. Nəticədə iqtisadi inkişaf tempi kəskin şəkildə aşağı düşür.

Kredit sistemi ümumilikdə kredit münasibətlərini təşkil edən qurumların məcmusundan ibarətdir.

Təşkilatlara müvəqqəti olaraq sərbəst vəsait toplayan və borc verən bir sıra banklar və digər kredit və maliyyə qurumları daxildir. Kredit sistemi aşağıdakı əsas əlaqələrdən ibarətdir (Şəkil 1).

Mənbə: Воробьев Е.М., 2019: s.138

Kredit sistemi iki səviyyəyə toplanmış üç elementi (köməkçi təşkilatlar istisna olmaqla) əhatə edir. Birinci səviyyə Milli Bank, ikincisi kommersiya bankları və digər kredit təşkilatlarıdır. Bütün ikinci dərəcəli təşkilatlar kommersiya xarakterlidir. Bir-birlərindən icra etdikləri funksiyalara görə fərqlənilir, lakin eyni səviyyəyə daxil edilirlər, çünki bərabərdirlər, hərəkətlərini koordinasiya prinsipi ilə əlaqələndirə bilirlər və eyni zamanda subordinasiya ilə əlaqəli olduqları Milli Bank, onların fəaliyyətlərinə nəzarət edir və tənzimləyir.

Banklar kredit sisteminin qurum quruluşunda aparıcı halqadır. Bununla birlikdə, kredit sistemi, yalnız ölkədə fəaliyyət göstərən bir sıra bankları əhatə edən bank sistemindən daha geniş və daha həcmli bir anlayışdır (Полищук, А. И., 2018: s.15).

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dövlətin kredit sistemi bank sistemi və bank olmayan təşkilatlar, yəni müvəqqəti olaraq sərbəst vəsait toplaya bilən və kredit köməyi ilə yerləşdirə bilən bank olmayan kredit və maliyyə qurumlarının

məcmusundan ibarətdir. Dünya təcrübəsində bank olmayan maliyyə qurumları investisiya, maliyyə və sığorta şirkətləri, pensiya fondları, əmanət bankları, lombardlar və kredit kooperativləri ilə təmsil olunur. Bu qurumlar rəsmi olaraq bank olmasa da, bir çox bank əməliyyatı aparır və banklarla rəqabətə girir. Bununla birlikdə, banklar ilə bank olmayan kredit və maliyyə qurumları arasındakı fərqi tədricən pozulmasına baxmayaraq, bank sistemi kredit infrastrukturunun özəyi olaraq qalmaqdadır.

Kreditin mahiyyəti, funksiyaları, hərəkət qanunları, təkrar istehsalın müxtəlif mərhələlərində davranışı barədə nəzəriyyənin yetərincə aparılmaması, müasir pul təcrübəsinin nəzəri dəstəyinin əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsinə, ictimai inkişafın sürətləndiricisi kimi təsirinin zəifləməsinə gətirib çıxarıb.

Hesab edirik ki, dünya iqtisadi birliyi kredit nəzəri əsaslarına daha çox diqqət yetirməlidir.

1.2. Kredit bazarının inkişafının nəzəri əsasları

Hazırda bazar münasibətlərinin inkişafını, kredit bazarı olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Kredit bazarı, ümumilikdə bazar üçün səciyyəvi olan, eyni zamanda da spesifik xarakterə malik xüsusi bir sektordur. Kredit bazarı, ümumi bazar münasibətləri sistemində və iqtisadiyyatın bazar tənzimlənməsi sistemində xüsusi yer tutur.

İqtisadiyyatda kredit bazarının sabit tərfi verilməyib. Müxtəlif qanunvericilikərdə kredit bazarı, "maliyyə, valyuta, kredit tənzimlənməsi", "maliyyə və kredit siyasəti", "kredit və pul siyasəti" kimi şərh olunur, lakin bu şərhlər "kredit bazarı" anlayışının tam məğzini açıqlamır.

Kredit ilə bağlı problemləri həmişə Sovet və Rus iqtisadçılarının əsərlərində əsas yerlərdən birini tutur. Maliyyə bazarının fəaliyyətinin nəzəri və praktik problemləri, J.M.Keyns (Кейнс Дж. М., 2017), F.A. Hayek, eləcə də növbəti nəsillə tədqiqatçıların əsərlərində, məsələn, H.W. Deriga, E. D. Dolan (Долан Э. Дж., Линдсей Д., 2016), B. Moshetto və başqalarının əsərlərində nəzərdən keçirilir. Kredit münasibətlərinin nəzəri əsasları, XX əsrin əvvəllərində V.A. Dmitriev-Mamonov,

Z.S. Katselenbaum, I.A. Traxtenberq, F. Bogdanov, V. Lavrentev, B. Raskin kimi Rus alim-iqtisadçılarının əsərlərində araşdırılıb. Kredit nəzəriyyəsinə əhəmiyyətli töhfə, M.S. Atlas, V.Z. Balikoev, G.N. Beloglazova, B.C. Qeraşenko, A.G. Qryaznova, O.I. Lavruşin (Лаврушин О.И., 2015), N.X. Lapidus, Y.I. Lvov və s. kimi iqtisadçılar tərəfindən daxil edilib.

Elmdə kredit bazarının bir çox nəzəri məsələləri mübahisəli xarakter daşıyır. Xüsusən tədqiqatçılar arasında kredit bazarı anlayışının şərhinə ümumi yanaşma yoxdur. Alimlər kredit bazarının yerini və quruluşunu müxtəlif yollarla təyin edirlər. Bundan əlavə, müxtəlif mənbələrdə "kredit kapitalı bazarı" və "pul bazarı" anlayışları kredit bazarı anlayışı ilə eyniləşdirilir. Cari tədqiqatın məqsədi, bu anlayışların mahiyyətini və nəzəri əsaslarını açmaqdan ibarətdir.

Kredit bazarı anlayışının mahiyyəti iki kateqoriya ilə müəyyən edilir: bazar və kredit. Hər iki kateqoriyanı nəzərdən keçirək.

İqtisadi elmin təkamülü zamanı bazar anlayışının müəyyənləşdirilməsinə müxtəlif yanaşmalar işlənərək hazırlanıb. A.Smitin tədqiqlərinə görə bazarlar, iqtisadi qaynaqların təbii qıtlığı və insanın məhdud istehsal imkanlarının nəticəsi olaraq yaranır (В. И. Кушилиная., 2015: s.53).

İqtisadi ədəbiyyatda bazarın mahiyyətini müəyyənləşdirərkən iki əsas yanaşma nəzərdən keçirilir.

Birinci yanaşmaya uyğun olaraq, bazar, məhsul və xidmət istehsalçıları və istehlakçıları arasında qarşılıqlı əlaqə prosesində yaranma və təkmilləşdirilmə qabiliyyətinə malik xüsusi iqtisadi sistem kimi müəyyən edilir. Tədqiqatçılar R.S. Pindayk və D.L. Rabinfeld, bazarı, “həqiqi və ya potensial qarşılıqlı təsir yolu ilə məhsulun və ya məhsullar toplusunun qiymətini müəyyən edən satıcılar və alıcılar məcmusu” olaraq təyin edirlər (Robert S. Pindyck, Daniel L. Rubinfeld, 2018: s.27). A. Marshall “bazarı, yaxın işgüzar münasibətlərə daxil olan və hər hansı bir məhsul üzrə sövdələşmə həyata keçirən bir qrup insan” kimi təyin edir (Маршалл А., 2017: s.338). “Bazar, insanların bir-biri ilə ticarət aparmaq məqsədilə daxil olduqları hər hansı bir qarşılıqlı əlaqədir” (Долан Э. Дж., Линдсей Д., 2016: s.215), bu şərh E.D. Dolan və D.E. Lindsay verir. Tanınmış mütəxəssis F. Kotlerin verdiyi şərh, bazar

münasibətlərinin təfsirlərinə bir çox cəhətdən bənzəyir. O, qeyd edir ki, “bazar, məhsul və xidmət üzrə mövcud və potensial alıcılar məcmusu deməkdir” (Котлер Ф., Армстронг Г., 2019: s.84).

Yuxarıda qeyd edilən şərtlərdə, insanların qarşılıqlı əlaqə motivasiyası əks edilir, bu şərtlərdə bildirilir ki, münasibətlər, bazarda dövr edən aktivə olan tələbatın ödənməsinin təmin edilməsi səbəbindən yaranır. Cari yaşmada bazarın fərqləndirilmə meyarı kimi onun üzərində dövr edən aktiv çıxış edir, bu səbəbdən də əmtəə bazarları, kredit bazarı, qiymətli kağızlar bazarı, valyuta bazarı və s. yam bazar sistemi kimi təqdim edilə bilər.

Digər bir yanaşma, bazarın iqtisadiyyatdakı məhsul və xidmətlər satışının təmin edilməsindən, istehsalçı ilə istehlakçı arasında əks əlaqə təmin edilməsindən ibarət funksional rolunun şərhinə əsaslanır. Bazar funksiyalarını istehsal və istehlakı birləşdirən paylama və mübadilə mərhələləri kimi təsvir etmək olar (Кушилина. В. И., 2015: s.52-54).

Kredit bazarı da daxil olmaqla bazarın iqtisadi funksiyasının müasir anlayışı, bazarın K. McConnell və S.L. Bryu tərəfindən verilən şərhində yer alır. Onlar hesab edirlər ki, bazar fərdi məhsul və xidmətlərin satıcılarını (təchizatçıları) və alıcılarını (sifariş sahiblərini) bir araya gətirən bir mexanizmdir (Макконнелл К.Р., Брю С.Л.,2018: s.61). Bazarın bu xüsusiyyəti, onun istehsal və istehlakın birləşməsində, həmçinin bazarın tənzimlənməsi və bazar münasibətlərində özünü göstərən funksional rolunu əks etdirir.

İqtisadi qanunların bazar münasibətlərinin iştirakçıları olmadan həyata keçirilməsi mümkün deyil və “bazar, iqtisadi maraqları əks etdirən məhsul və pulun hərəkəti ilə əlaqəli alıcılar və satıcılar, eləcə də ticarət vasitəçiləri arasındakı spesifik iqtisadi münasibətlər və münasibətlər məcmusudur”.

Beləliklə, kredit bazarının mahiyyətini açmaq üçün yuxarıda göstərilən yanaşmalardan istifadə edilə bilər və bunların hər biri tədqiq olunan problemin öyrənilməsində öz imkanlarından istifadə edir. Bu zaman, kredit bazarı, onun infrastrukturunu, eləcə də kredit münasibətlərində iştirak edən subyektləri və

obyektləri ilə xarakterizə olunan bazar iqtisadiyyatının bir elementi kimi qəbul edilə bilər.

İqtisadi kateqoriya kimi kredit, pul şəklində dəyərin hərəkəti ilə əlaqəli müəyyən sosial münasibət növü kimi çıxış edir.

İqtisadiyyatda kredit münasibətləri, onun mahiyyətini açıqlayan əsas kredit prinsiplərinə uyğun fəaliyyət göstərir. O.P. Pusnoy tərəfindən verilən tərifə görə, kredit, “geri ödəmə, ödəmə və təcillik şərtlə nəğd və ya əmtəə şəklində olan borcdu” (Пусная О.П., s.1). Bu tərifdən, geri ödəmə, təcillik və ödəmə kimi əsas kredit prinsipləri yaranır (В.В. Иванова, Б.И. Соколова., 2016: s.406).

Kredit bazarının iştirakçıları və ya subyektlərinə görə onun daha dolğun tərifini A.Y. Simanovski və S.F. Kandalova verir. Onlar, kredit bazarı dedikdə borc verənlərlə borcalanlar arasında borc götürmə ilə əlaqəli bir sistem, bir qayda olaraq, ödəniş, əmtəə dəyəri və birbaşa pul formaları başa düşürlər [Коломиец Т.И., 2015: s.122]. Qeyd etmək lazımdır ki, bu təfsirdə kredit bazarı geniş mənada nəzərdən keçirilir, buna görə də kredit münasibətləri, ticarət krediti əmtəə şəklində verildikdə ortaya çıxan müəssisələr, fiziki şəxslər və bank olmayan təşkilatlar arasında əməliyyatları da əhatə edir. Kredit bazarının bu anlayışı, geniş mənada kredit kateqoriyasına zidd deyil.

Kredit bazarında təklif, gəlir qəbul edənlər arasında qənaət meyli ilə müəyyən edilir. Tələb, ilk olaraq, daha çox istehlak malları əldə etmək istəyi ilə, ikincisi, istehsalçıların əlavə investisiya qoyuluşu hesabına məhsul istehsalını artırmaq cəhdləri ilə müəyyənləşdirilir (Воробьев Е.М., 2019: s.138).

Kredit bazarında tələb və təklifin qarşılıqlı əlaqəsi Cədvəl 1-də aydın şəkildə göstərilir.

Cədvəl 1: Kredit bazarında tələb və təklif

İqtisadi subyektlərin kredit resurslarına olan tələbi (kreditə olan tələb)	Təsərrüfat subyektlərində resurs artıqlığı (kredit təklifi)
1) Əsas və dövriyyə kapitalının doldurulması	1) Alternativ layihələrdə müəssisələrin müvəqqəti sərbəst kapitalının yerləşdirilməsi
2) Davamlı istehlak malların alınması	2) Ev təsərrüfatlarının şəxsi yığımlarının yerləşdirilməsi
3) Dövlət büdcəsi kəsirinin əhatə olunması	3) Dövlət büdcəsindən mövcud vəsaitlərdən səmərəli istifadəsi

4) Bankların ödəmə qabiliyyətinin və likvidliyinin təmin edilməsi	4) Kredit mənbələrinin yerləşdirilməsi

Mənbə: Ровенского Ю.А., (2017) Операции коммерческого банка, s.101

Kredit bazarında tələb və təklifin təsiri altında, müəyyən bir məhsulun - kredit kapitalının hərəkəti baş verir. Bu baxımdan, kredit bazarı anlayışının kredit kapitalı bazarı termini ilə əvəz edilməsinin əsaslı olması barədə sual yaranır.

Kredit və maliyyə bazarlarını müqayisə edərkən qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarı, maliyyə xidmətləri bazarı kimi müəyyən edilmişdir. Bu halda maliyyə xidmətləri dedikdə bank xidməti, sığorta xidməti, qiymətli kağızlar bazarındakı xidmət, icarə müqaviləsi üzrə xidmət, habelə maliyyə təşkilatı tərəfindən təmin edilən və hüquqi və fiziki şəxslərdən vəsaitlərin cəlb edilməsi və (və ya) yerləşdirilməsi ilə əlaqəli xidmət başa düşülür.

Beləliklə, fikrimizcə, bu yanaşma daha məntiqli görünür və maliyyə bazarının kredit bazarını əhatə edən daha tutumlu bir anlayış olduğunu göstərir (Белоглазова Г.Н., Кроливецкая Л.П., 2019: s.11).

Bazar, kredit və kredit bazarı anlayışlarının təhlilinə və bu şərtlərin iqtisadçılar tərəfindən müxtəlif təfsirlərinin ümumiləşdirilməsinə əsaslanaraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, kredit bazarı, kreditor və borcalanın kredit resurslarını, ictimai istehlakçıların maraqlarının təmin edilməsində istifadə etmək məqsədilə aldıkları və satdıqları bazar münasibətləri sferasıdır. Kredit bazarı anlayışının bütün təfsirləri eyni mənaya malikdirlər, yəni kredit bazarı alıcı ilə satıcının münasibəti və ya malın alqı-satqısına səbəb olan tələb və təklifin birləşməsi kimi başa düşülür.

1.3. Kredit bazarının təşkilinin dünya təcrübəsi

Hazırda ən çox inkişaf etmiş kredit bazarları ABŞ, İngiltərə, Yaponiya, Almaniya, Fransa, İtaliya, Kanada kimi ölkələrin bazarlarıdır. Dünyada maliyyə bazarının müxtəlif segmentlərinin əhəmiyyətli dərəcədə inkişaf etməsinə baxmayaraq, ən əsas xarici iqtisadiyyatın istifadə etdiyi pul kapitalının böyük hissəsinin keçdiyi kredit bazarıdır.

Kredit əlaqələrinin geniş inkişafı nəticəsində yeddi ən böyük dövlətin iqtisadiyyatı dünya ÜDM-nin üçdə ikisini istehsal edir. Tarixən bu ölkələr struktur və infrastruktur elementlərini formalaşdıraraq öz kredit bazarlarını qurmağın fərqli yollarını keçiblər. Bu gün bu dövlətlər hələ də kredit bazarının fərqli hüquqi infrastrukturuna malikdirlər ki, bu da bir çox cəhətdən müəyyən kredit münasibətləri formalarının mövcudluğu üçün həlledici əhəmiyyətə malikdir. Daxili oyunçular və xarici tərəfdaşlar üçün dövlətlər daxilində bərabər səviyyəli iş qurmağın, müxtəlif ölkələrdə qanunvericilik tənzimləmələrinin və normalarının birləşdirilməsinə dair müasir meyllər tam tətbiq olunmaqdan uzaqdır. Buna baxmayaraq, kredit münasibətlərinin təşkili və həyata keçirilməsində bir sıra özünəməxsusluqlar olsa belə, onların müqayisə olunan təsnifatını və kredit bazarları seqmentlərinin müqayisəsini aparmaq mümkündür.

Aşağıdakı səbəblərə görə ABŞ və Aİ ölkələrinin kredit bazarlarının fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilər üzərində daha ətraflı dayanmaq məqsəduyğundur: digər ölkələrin bazarlarının mütləq göstəriciləri onlardan xeyli dərəcədə aşağıdır; digər G7 ölkələrinin qanunvericilik bazası ya ABŞ-ın (Yaponiya) birbaşa diktəsi ilə formalaşmış, ya da onların əhəmiyyətli təsiri altındadır (Kanada); AB-nin kredit bazarının inkişaf strategiyası, ABŞ-ın təcrübəsini nəzərə alaraq və müəyyən səhvlərdən qaçmağa çalışaraq onlara çatmağa çalışır. Lakin ən əsası, mövcud tendensiyaların Avropa və Amerika modellərini birləşdirmək və ortaq bir transatlantik kredit bazarı yaratmaq imkanı təklif etməsidir. Bu proses, aktiv müzakirə ilə yanaşı, hazırda özünəməxsus xüsusiyyətləri də qazanır. Hələ 2017-ci ildə, böhran ərəfəsində, AB-ABŞ zirvəsində qanunların hazırlanması, tənzimləyici maneələrin aradan qaldırılması və maliyyə sahəsinin uyğunlaşdırılması istiqamətində əməkdaşlığın prioritetləri kimi ortaq metodların yaradılmasını nəzərdə tutan gələcək iqtisadi inteqrasiya haqqında çərçivə sazişi imzalanmışdır. Bu, beynəlxalq kapital hərəkətinin liberallaşması prosesinin və sonradan "qloballaşma" adını alan bir fenomenin meydana gəlməsinə kömək etdi. Bu siyasətin əsas elementləri bunlardır: ölkə daxilində maliyyə əməliyyatlarının tənzimlənməsi;

məzənnə rejiminin liberallaşdırılması və uzunmüddətli kapitalın hərəkəti; aktiv bazar pul siyasətinin formalaşdırılması.

Nəticədə ABŞ milli kredit bazarının iştirakçıları - dövlət maliyyə agentlikləri, iri şirkətlər və kredit təşkilatları - dövlət istiqrazları və korporativ borc qiymətli kağızlarından istifadə edərək beynəlxalq əməliyyatların iştirakçıları oldular. Bu əməliyyatların həcmi durmadan artmışdır. Drautun qeyd etdiyi kimi: Daxili kredit bazarının miqyası ABŞ-ın pul resurslarının dünya hərəkətinə təsirində güclü bir amildir. 1990-cı illərin əvvəllərində bu bazarın payladığı kredit resurslarının həcmi hər il 1000 milyard dolları keçdi ki, bu da hər hansı digər inkişaf etmiş ölkədəki kredit bazarının həcmi xeyli üstələyir. Pul bazarlarının sıx qarşılıqlı əlaqəsi şəraitində onların dünya kredit resursları bazarına faktiki inteqrasiyası, ABŞ-ın pul bazarındakı hadisələr, ölkənin pul siyasətindəki dönüşlər dünya iqtisadiyyatındakı vəziyyətə və onun pul və maliyyə sahəsindəki vəziyyətə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir (Draut T., 2018: s. 15).

FED-in siyasəti faiz dərəcələrini artıq pul cəlb etməyə kömək edəcək səviyyədə saxlayaraq ABŞ iqtisadiyyatı üçün əlavə fayda yaratmaq idi. Dünyanın ən böyük ölkələri arasında maliyyə axınlarının yenidən bölüşdürülməsindən ibarət olan Greenspan layihəsinin xərcləri, Asiya ölkələrindən sürətlə artan idxal, ticarət açığı və xarici borc idi. Greenspan-ın FED-in rəhbərliyi dövründə ABŞ-ın xarici borcu təxminən 3,5 dəfə artdı.

Əmanət şərtləri həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər üçün eynidir. Eyni zamanda, Rusiya banklarında təklif olunan əmanətlərin gəliri xaricdən daha yüksəkdir və bu da depozitləri qeyri-rezidentlər üçün cəlbedici edir. Beləliklə, Rusiya Bankına görə, ölkənin 30 ən böyük bankındakı əmanətlər üzrə orta ölçülmüş faiz dərəcəsi (2015-ci ilin sonuna olan məlumatlar) 9,6% -dir və bank depozitləri baxımından Rusiya Federasiyasının Avropanın ən gəlirli beş ölkəsindən biri olmasına imkan verir. Depozit dərəcəsi: Almaniya (avro) -1,7%, İtaliya (avro) -3, Böyük Britaniya (funt sterlinq) -3,1, Polşa (zlotiya) - 4,2%.

Bu investisiya fürsəti 2008-ci il böhranından dərhal sonra qiymətləndirildi.

Hazırda xarici vətəndaşlar Rusiya banklarının hesablarında təxminən 4 milyard ABŞ dolları yığıb. Bundan əlavə, bank əmanətlərinin sığortalanması qanunu da xarici əmanətçilər üçün qorunma təmin edir və investisiyaları daha da maraqlı edir. Bununla yanaşı, Rusiya təcrübəsinin də öz məhdudlaşdırıcı amilləri var. Bu nisbətən az miqdarda zəmanətli əmanətdir. Böyük xarici investorlar Rusiya bazarında qiymətli kağızlar və daşınmaz əmlak kimi daha riskli, eyni zamanda daha gəlirli alətlərə üstünlük verirlər.

Rusiya xaricində bank depozitlərinə investisiya qoymaq daha yüksək gəlir əldə edə bilər. MDB ölkələrinin bankları bunun üçün xüsusilə əlverişlidir, burada əmanət faizləri Avropada ən yüksəkdir. Rus investorlar üçün ən uyğun bank məhsulları Ukrayna və Belarus Respublikası tərəfindən təklif olunur.

Ümumiyyətlə, xarici banklara qoyulan investisiyalar milli valyutanın dollar, avro ilə əlaqəli sabit məzənnəsi ilə təsirli şəkildə işləyir. Daha sonra investorun xalis gəliri depozit dərəcəsi ilə ölkədəki inflyasiya səviyyəsi arasındakı fərq kimi hesablana bilər. Bununla birlikdə, yüksək gəliri olan investisiyalar yüksək risklərlə gəlir.

Belarus banklarının depozitlərindəki (illik 45% -ə qədər gəlir) investorlar siyasi risklər və inflyasiya ilə məhdudlaşdırılır. Belarus rublunun ucuzlaşması ildə orta hesabla 20-25% baş verir. Xarici valyuta depozitlərindən xarici valyuta buraxılışının məhdudlaşdırılması və ya kommersiya banklarının əkin kampaniyası üçün bütün mənfəətlərinin yönəldilməsi barədə səlahiyyətli insanların gözlənilməz qərarları Belarus Respublikası üçün demək olar ki, normadır, buna görə bank depozitlərinə ciddi investisiyalar qoyulmadı.

Kredit bazarının inkişaf səviyyəsi əsas iqtisadi göstəricilərin nisbəti ilə izlənilə bilər, nümunə olaraq iqtisadi təhlildə tez-tez istifadə olunan kreditlərin ölkənin ümumi daxili məhsuluna (ÜDM) nisbətini nəzərdən keçirək. 2000-2009-cu illər ərzində Rusiya bankları tərəfindən verilən kreditlərin həcmi 570 milyard rubldan artmışdır. (fiziki şəxslər üçün 28 milyard rubl daxil olmaqla) 2000-ci ilin əvvəlində 19,756 milyard rubldan çoxdur. (fiziki şəxslərə 4,054 milyard rubl daxil olmaqla) 2009-cu ilin əvvəlinə kimi 2000-ci ilin sonunda banklar tərəfindən verilmiş

kreditlərin ÜDM həcmindəki payı təqribən 13% idisə, 2009-cu ilin əvvəlinə bu rəqəm demək olar ki, 57% idi. Eyni zamanda, dövlət qiymətli kağızlarına qoyulmuş investisiyaların həcmi, istiqrazlar və ödənilməmiş borc öhdəliklərinin dəyəri 588,1 milyard rubldan dəyişdi. 2.316 milyard rubla, ÜDM-ə nisbəti sabitdir (% 8.1 - 6.6). Bunun təhlili bank statistikasına və Rosstat məlumatlarına uyğun olaraq cari qiymətlərlə aparılmışdır. Bu rəqəmlər Rusiya kredit bazarının bank yönümlü olduğunu təsdiqləyir.

Hadisələrin belə inkişafına səbəb olan əsas amillər aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər. Birinci qrup - kredit bazarına tənzimləyici təsir göstərən amillər: pul kütləsinin dinamikası və iqtisadiyyatın pul qazanma səviyyəsi; Rusiya Federasiyası Mərkəzi Bankının yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin ölçüsü; Rusiya Federasiyası Mərkəzi Bankı ilə tələb olunan ehtiyat nisbəti; dövlət büdcəsinin vəziyyəti; Rusiya Federasiyası Mərkəzi Bankının açıq bazarında əməliyyatlar. İkinci qrup - bazarın kredit münasibətlərinə təsir amilləri: bazar iştirakçılarının kreditlərinə tələb və təklif; müştərilərin konkret kredit xidmət növlərinə ehtiyacı; maliyyə qurumları məqbul bir xərclə kredit vermək üçün kifayət qədər mənbəyə sahibdir; kredit bazarında banklar arasında rəqabət dərəcəsi; kredit bazarı infrastrukturunun inkişaf səviyyəsi.

2000-2018-ci illərdə pul kütləsi yüksək sürətlə böyüdü: 859,2 milyard rubldan 13652,3 milyard rubla, yəni 16 dəfə artdı. Bu dövrdə Rusiyanın ümumi daxili məhsulu (cari qiymətlərlə) 7302 milyard rubldan 34380 milyard rubla, yəni 5 dəfə artdı. Nəticədə iqtisadiyyatın pul kütləsi ilə doyması əhəmiyyətli dərəcədə artdı, pul qazanma səviyyəsi davamlı böyüdü və 2018-ci ildə 39% -ə (2000-ci ildə 11%) çatdı. Bu, kredit sisteminin vəziyyətinə müsbət təsir göstərdi: müəssisələrin bank hesablarındakı qalıqları artdı, əhalinin əmək haqqı və əmanətləri artdı, cəlb olunan vəsaitlər artdı və nəticədə borc vermək üçün qaynaqlar.

Yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi bu illər ərzində əhəmiyyətsiz dalğalanmalarla azalır: % 55-dən (06/10/1999) % 8,25-ə (29/03/2018). Bu proses kredit faizlərinin azalmasına gətirib çıxardı və krediti borcalanlar üçün daha əlçatan etdi və bu da kreditləşmənin genişlənməsinə kömək etdi. Nəticədə, borc vermə daim

aktiv vəziyyətdə saxlanılırdı, maliyyə bazarının digər seqmentləri isə fond yerləşdirilməsinə alternativ olaraq daha yüksək gəlir təmin etmirdi.

2015-ci ilin yanvar ayından bəri məcburi ehtiyat nisbəti fiziki şəxslərin rubldakı əmanətləri üzrə 7% səviyyəsindən, hüquqi şəxslərdən rublla cəlb edilən vəsaitlər üzrə 10% və hüquqi və fiziki şəxslərdən xarici valyutada olan vəsaitlər % 2,5 səviyyəsində dəyişdi (АНАНЬЕВ Д., 2019: s. 4).

Təhlil, Rusiya kredit bazarının tənzimlənməsinin artan kreditləşmə istiqamətində həyata keçirildiyi qənaətinə gəlməyə imkan verir. Nəzərdən keçirilən dövrdə Rusiya Bankının pul siyasəti, pul təklifini artırmaq və faiz dərəcələrini azaltmaqla kreditləşmənin genişləndirilməsinə stimullaşdırıcı təsir göstərmişdir, bu da kreditlərin mövcudluğunu və bank sisteminə borc vermək üçün mənbələrin axınını artırmışdır.

İndiki mərhələdə Azərbaycan dövləti və korporativ emitentlər (borcalanlar) beynəlxalq kapital bazarına çıxış əldə etdilər və qeyri-rezidentlər ölkənin maliyyə bazarında daha fəal oldular. Böyük xarici valyuta ehtiyatlarının olması səbəbindən Azərbaycanın BVF və Dünya Bankı kimi rəsmi beynəlxalq kreditorlarla əlaqələri yeni bir mərhələyə qədəm qoydu.

Kredit bazarı, bazar iqtisadiyyatının ən vacib elementlərindən biri olmaqla kapital dövriyyəsinə xas olan ziddiyyətlərin həllinə kömək edir. Bir tərəfdən, bu dövriyyənin dayanıqlığı aktivlərin çevrilməsinin davamlılığını nəzərdə tutur, digər tərəfdən dövriyyənin özü də ondan müntəzəm olaraq sərbəst buraxılmasına gətirib çıxarır ki, bu da bu prosesdə iştirakını müvəqqəti dəyişdirir və nəticədə alıcılıq qabiliyyətini qismən itirə bilər - dəyər itirir. Bu ziddiyyətin həlli, sərbəst buraxılan vəsaiti geri qaytarılan və ödənişli əsaslarla hər iki tərəf üçün ən məqbul şərtlərlə, yəni bazar şərtləri ilə bir kredit müqaviləsi bağlayaraq kapitalının dövriyyəsinə çıxarmaq üçün başqa bir təsərrüfat subyektinə ötürülməsi sayəsində mümkündür. Kredit bazarının rəqabət mexanizmi sayəsində operativ qərar vermə və ən şəffaf və ədalətli kredit qiymətinin müəyyənləşdirilməsi mümkündür. Bundan əlavə, bazar, lazım olduqda, borc verən şəxsin yenidən maliyyələşdirmə problemini həll etməyə imkan verir. Həqiqətən, kredit əməliyyatı müddətində, borc verənin pula ehtiyacı

var, onları eyni bazarda əldə edə bilər: 1) kredit tələbini sataraq; 2) belə bir tələblə təmin edilmiş kreditin alınması; 3) borc almaq və ya öz fakturasını satmaq. Bazar şərtlərinə nail olmaq üçün kredit əməliyyatları kredit bazarına xas olan funksiyaların icrasını əhatə edir. Kredit, əmanətlərin investisiyalara çevrilməsi prosesinə xidmət edən ən vacib vasitədir ki, bu da kredit bazarının əsas və ya əsas makroiqtisadi funksiyasını ayırmağa imkan verir - iqtisadi dövriyyə zamanı kapitalın paylanmasını yaratmaq üçün şərait yaradır, bu əsas funksiya iqtisadi funksiyalar adlanan beş əsas yarımfunksiyaya bölünə bilər. Birincisi, kredit bazarı müvəqqəti səfərbər olmağa imkan verir. İkincisi, bazar rəqabətçi qarşılıqlı təsir müddətində qarşılıqlı məqbul əməliyyat şərtlərini və alətlər üçün qiymətlərin formalaşmasını inkişaf etdirir, bir çox alıcı və satıcı kredit alətlərinə qiymət vermək mərhələsindədir. Bu prosese qiymətləmə prosesi deyilir. Üçüncüsü, yuxarıda göstərilən tərifdən aydın olduğu kimi kredit bazarı, əməliyyat alətlərinin bağlanması və kredit alətlərinin dövriyyəsi üçün müəyyən bir mexanizmdir. Dördüncüsü, kredit bazarı şaxələndirmə üçün şərait yaradır və risk sığortası investisiyalarına qənaət edənlər tərəfindən risk idarəçiliyinin həyata keçirilməsinə kömək edir. Beşincisi, kredit bazarının əsas funksiyaları mübadiləni asanlaşdırmaq və əməliyyatların bağlanması ilə bağlı xərcləri azaltmaqdır. Maliyyə alətlərinin bir növü kimi kredit alətləri çox müxtəlifdir. Onların tərkibi daim genişlənir, bu da kredit bazarının yüksək dinamizmini və kreditin müasir iqtisadiyyatın əsasına çevrilməsini əks etdirir. Göründüyü kimi, bu, onların yerli və xarici ədəbiyyatda tam təsnifatının olmamasını izah edir. İki növ kredit alətləri arasındakı fərq, əməliyyat tərəflərinin alətlərin buraxılışı və dövriyyəsidəki hüquqlarına və onların təhvil verilmə üsullarına bağlıdır

Bir kredit törəmə qrupunu ayırmaq məsləhətdir. Kredit münasibətlərinin inkişafı və yeni kredit alətlərinin meydana çıxması, kredit bazarının vahid iqtisadi mahiyyətinin ayrı-ayrı seqmentləri arasındakı sərhədlərin müəyyən bir silinməsinə və ya hətta aradan qaldırılmasına səbəb olur. Bu cür kredit öhdəliklərinin ən çox yayılmış növləri, kredit əməliyyatlarında istifadə olunan qiymətli kağızlardır. Azərbaycanın kredit bazarı inkişaf etmişdir. Banklar kredit bazarında səmərəli fəaliyyət göstərirlər, bu bütövlükdə iqtisadiyyata borc vermək üçün lazımdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ MÖVCUD VƏZİYYƏTİ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycan maliyyə sektorunun mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

2004-cü ildən bəri transmilli neft şirkətləri ilə bağlanan müqavilələrə uyğun olaraq qiymət artımı və neft hasilatı səbəbindən neftdən artan gəlirlər Azərbaycan Respublikasının iqtisadi böyüməsinə töhfə vermiş və ölkənin maliyyə sektorunun əhəmiyyətini mühüm dərəcədə artırmağın zəruriliyini müəyyənləşdirmişdir. Həyata keçirilmiş islahatlar qeyri-dövlət banklarının intensiv bərpasına, dünya maliyyə xidmətləri bazarına çıxma imkanlarına, beynəlxalq bank standartları və tələbləri çərçivəsində ölkənin bank sisteminin sabitliyinin artırılmasına yönəldilmişdir.

10 dekabr 2004-cü ildə qəbul edilmiş və 22 dekabr 2004-cü ildə qüvvəyə minən *Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında Qanuna* əsasən 2009-cu ildə Konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklərlə əlaqədar keçirilən referendumda Milli Bank ölkənin Mərkəzi Bankı adlandırıldı, eyni zamanda Beynəlxalq Maliyyə Hesabat Standartlarına son keçid, bank sisteminin şəffaflığını artıraraq yeni inkişaf strategiyası bank sisteminin hazırlandı. Strategiyanın əsas məqsədi neft gəlirlərinin qeyri-neft sektoruna səmərəli çevrilməsini təmin etmək və bank bazarında rəqabət mühiti yaratmaqdan ibarətdir.

Ümumiyyətlə, Mərkəzi Bankın bank sektorunda apardığı islahatlar və iqtisadiyyatın pul mexanizmləri əsasında makroiqtisadi tənzimlənməsindəki fəal hərəkətləri sayəsində 2014-cü ilə qədər bank sistemi öz sabitliyini qorudu. Bu dövrdə ölkənin maliyyə bazarında iqtisadi məqsədəuyğun tələb olunandan iki dəfə çox bank iştirak edirdi. Bankların sayına görə Azərbaycan ABŞ və Almaniyadan sonra ikinci yerdə idi, lakin sayının çox olmasına baxmayaraq bu sahədə rəqabət yox idi.

Məhdud bazar fonunda bank məhsullarının həddən artıq təchizatı - məhdud sayda müştəri bank xidmətlərinin qiymətini artırmaqla yanaşı, artıma baxmayaraq aktivlərin keyfiyyətində problemlər yaratdı. Kommersiya banklarının aktivlərinin yarısı bank sektorunun özündə yerləşirdi. Bankın kapital qoyuluşlarına kredit vermə səviyyəsi son dərəcə aşağı idi və ölkənin sənaye müəssisələrinin investisiyalarının strukturunda yalnız 5% -ni təşkil etdi. Bunun səbəbi, qeyri-dövlət banklarının zəifliyi, aktivlərinin miqdarının hətta Avropa bankının aktivlərindən çox olmaması

və qeyri-kafi əlverişli investisiya mühiti səbəbindən bankların uzunmüddətli borc vermək istəməməsi və mövcud risklər idi.

Beləliklə, kredit resurslarını artırmaq üçün banklar əhalinin pul ehtiyatlarını hərəkətə gətirmək və onları investisiya mənbəyinə çevirmək vəzifəsi qoymuşdular ki, bu da bank depozitlərindən əldə olunan gəlirlərə və qiymətli kağızlardan alınan dividendlərə görə *vergi tətilləri* verilməsi haqqında qanunda təsbit edildi. Qəbul edilmiş *Əmanətlərin sığortalanması haqqında* qanuna uyğun olaraq Azərbaycanda fiziki şəxslərin Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradıldı ki, bu da indiyə qədər kommersiya bankının sığortalanması halında % 30-dan çox olmayan faiz dərəcəsi ilə 30.000 AZN məbləğində sığortalanan depozitə görə təzminat ödəyir.

Əhalinin bank sisteminə inamını artırmaq üçün 2017-ci ildə Azərbaycan Hökuməti, 11 bağlanmış Azərbaycan bankının əmanətçilərinə təzminat ödəmək üçün Azərbaycan Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun nizamnamə kapitalının ödənilməsi üçün 546 milyon manat ayırdı. Ölkənin əhalisi, mütəxəssislərin fikrincə, orta hesabla maddi cəhətdən savadsızdır, bu səbəbdən də maliyyə bazarının iqtisadi subyektləri ilə maliyyə münasibətlərinə girə bilmədikləri üçün əmanətlərini hazırda daha yüksək depozit faiz dərəcələri təklif edən kommersiya banklarına gətirirlər.

Fikrimizcə, bu, bankların kapitallaşma göstəricilərini qorumaq üçün müsbət bir faktır, çünki beynəlxalq reyting agentlikləri bankların likvidlik göstəricilərində bankların daha az həssas olacağı bir səviyyəyə qədər davamlı bir inkişaf etdiyini qeyd etdikləri təqdirdə müsbət reyting tədbirləri proqnozlarına yenidən baxa bilər. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın uzunmüddətli reyting proqnozu mənfi olaraq qalır. Ölkədə 31 bank var, bunlardan 5-i kapital problemi üzündən Azərbaycan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən xüsusi nəzarətə götürülüb və digər bankların reytingləri ölkənin bank sistemindəki ciddi problemlərdən xəbər verir.

Beynəlxalq reyting agentliyi FitchRatings-in məlumatına görə, Azərbaycanın uzunmüddətli xarici və yerli valyuta emitentlərinin defolt reytingləri (IDR) BBB-səviyyəsindədir və *Sabit* perspektivlidir. Moody's beynəlxalq reyting agentliyi Azərbaycanın suveren kredit reytingini dəyişdirmədi, *mənfi* proqnoz ilə *Ba1* səviyyəsində saxlanıldı. 5 fevral 2016-cı il tarixdə agentlik ölkənin kredit reytingini

Baa3 dən aşağı saldı. 29 aprel 2016-cı il tarixində Moody's reyting proqnozunu *mənfi* səviyyəyə endirdi və 2017-ci il 12 fevralda reytingi yenidən düzəldərək eyni səviyyədə təsdiqlədi.

2018-ci ildən başlayaraq bank sistemində düşmə nəzərə çarpan konsentasiya meyli 2019-cu ildə yenidən artım tendensiyası seyr edilib. 2013-cü ildən 2016-cı ilə qədər bank sistemində 5 bank üzrə bazar səhmi 55%-dən 68,2%-ə artdığı halda 2018-ci ildə 65,2%-ə qədər azalıb, 2019-cü ildə də çox cüzi yüksəlmə ilə 65,3%-ə qədər artıb.

Respublikanın ən böyük banklarından biri olan Azərbaycan Beynəlxalq Bankının bazar səhminin və aktivlərinin ümumi həcmi düşməkdə davamlı olub. Cari hesabat dövründə bankın aktivləri 4,4% və yaxud 374,9 milyon manat düşüb, bankın bazar həcmi isə 31,2%-dən 28,4%-ə enib. Ölkəmizin növbəti ən böyük bankı Paşa Bank aktivlərini 23% artırmağa, bazar həcmi 12,8%-dən 14,7%-ə yüksəltməyi bacarıb. Aktivlərinin tutumuna görə sonrakı yerləri bölüşən Kapital Bank (7,5%-dən 7,6%-ə), Xalq Bank (6,6%-dən 6,7%-ə) az da olsa bazar tutumlarını yüksəltməyi bacarıb, Azərbaycan Sənaye Bankının bazar həcmi (3,5%) sabit olub (Cədvəl 1).

Təmər küzləşməni ölçmək üçün [Herfindahl-Hirşman indeksi](#) əsasında apardığımız qiymətləndirmənin nəticəsindən görürük ki, 2019-cu il ərzində bank sahəsində təmər küzləşmə səviyyəsi 1383-dən 1294-ə enib. Bu isə orta səviyyədə təmər küzləşmə həddi hesab edilir.

Cədvəl 2: Azərbaycanın ən iri 10 bankının aktivlərinin dəyişilməsi (milyon manat)

Banklar	Aktivlər		Dəyişmə
	2018	2019	(+artma,-azalma)
1. Azərbaycan Beynəlxalq Bank ASC	8695,2	8320,4	-374,9
2. PAŞA Bank ASC	3551,9	4332,1	780,2
3. Kapital Bank ASC	3184,6	3457,6	273
4. Xalq Bank ASC	1813,7	1941,1	127,4

5. Azərbaycan Sənaye Bank ASC	945,3	1007,3	62
6. Bank Respublika ASC	702,2	976,1	273,9
7. Access Bank ASC	844,9	836,6	-8,3
8. Unnibank KB ASC	601,9	669,4	67,5
9. Rabitəbank ASC	727,3	656,3	-71
10. Silk Vey Bank	411,4	614,2	202,8
Ölkə üzrə cəmi:	21478,4	22811,1	

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının
https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Xərclərin optimallaşdırılması tədbirləri çərçivəsində devalvasiyadan sonrakı dövrdə bank sisteminin təxiri sonradan bu sistemlərin genişlənməsi meyli ilə əvəz olunub. 2018-ci ilin axırında Maliyyə Bazarına Nəzarət Palatasının Direktorlar Şurasının 22 dekabr 2018-ci il tarixli əmrinə əsasən, DəmirBank ASC-nin lisenziyası alındı (ilin əvvəlində isə Atabank və Caspian Development Bank birləşdirilib). Bu əmrə səbəb kimi bankın toplu kapitalının həcmnin banklar üzrə müəyyən edilmiş toplu kapitalının aşağı miqdarından və toplu kapitalın adekvatlıq dərəcəsinin qanunvericiliklə hesablanmış 3 (üç) %-dən aşağı olması, həm də kreditorlar önündə olan öhdəlikləri icra etməməsi göstərilir. Müvafiq olaraq da bankların sayı 30-a enib.

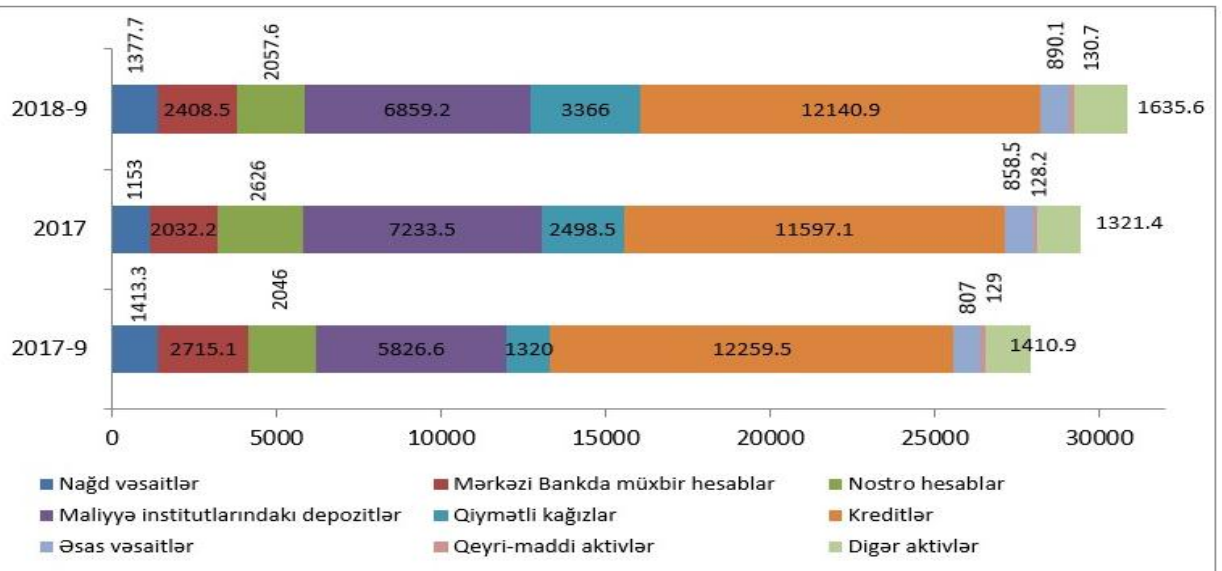
Cədvəl 3: Fəaliyyət göstərən bankların sayı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Bankların aktivlərində son dövrlər müşahidə olunan azalma 2019-cu ildə artımla əvəz olunub. Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının statistik göstəricilərinin analizi göstərir ki, həmin müddətdə bankların aktivləri 4,7% yüksələrək 27,93 milyard AZN-dən 29,1 milyard AZN-ə qalxıb. 2018-ci ilin uyğun dövrü ilə müqayisədə artım 11,7% olub. (<https://www.cbar.az/>)

Diagram 1: 2019-cu il Bankların aktivlərinin strukturu, milyon manatla

Banklar	2017	2018	2019	Dəyişmə (+artma, - azalma)	
				2018- cı illə müqayisədə	2019-cu illə müqayisədə
Bank Sayı	31	30	30	-1	0
Bunlardan xarici kapitallı bankların sayı	16	15	16	-1	0
Kapitalın (nizamnamə) 50%-dən 100%-ə qədərindən ibarət olan	8	8	8	0	0
Kapitalın (nizamnamə) 50%-dən az olan hissəsindən ibarət olan	8	5	7	-1	0
əcənəbi bankların yerli filialları	3	2	2	0	0
Bankların yerli filiallarının sayı	558	510	512	-49	2
Bankların şöbələrinin sayı	143	143	144	1	1
İşçilərin sayı	16341	16172	17067	727	896

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Aktivlərin yüksəlməsini onun strukturuna girən müxtəlif göstəricilərin yüksəlməsi şərtləndirib. 2019-ci ildə nostro hesablar və maliyyə institutlarındakı depozitlər istisna olmaqla digər göstəricilər artıb. Aktivlərdə əsas artım qiymətli kağızlarda (34,8%), başqa aktivlərdə (23,9%), nağd vəsaitlərdə (19,6%) və Mərkəzi Bankda korrespondent hesablarının (18,6%) tutumunda olub. Daha çox düşmə isə Nostro hesablarda (21,7%) qeydə alınıb (Diagram 1).

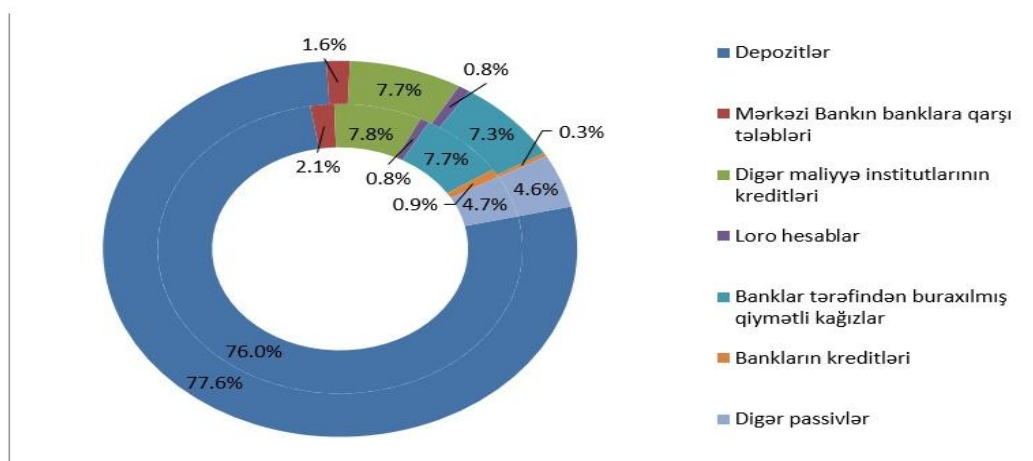
2018-ci ilin uyğun müddəti ilə müqayisə edərək nəzər yetirmək olur ki, yüksəlmə daha çox qiymətli kağızlarda müşahidə edilib. Bankların qiymətli kağızlara yatırımı bu müddətdə 3 dəfəyədək çoxalıb (Diaqram 1).

Bankların sabitliyini artırmaq üçün onların kapitalının çoxaldılması mərhələsi davam etdirilib. Bankların toplam kapitalı 2019-cu ilərzində 10,91% çoxalaraq 3,72 milyarddan 4,12 milyarda çatıb. Həmin artıma görə bankların aktivlərində kapitalın həcmi 13,4%-dən 14,2%-ə yüksəlib. (<https://www.cbar.az/>)

Kapitalın vacib artımı Bank Respublikada (46,8%), Bank VTTB-də (36,6%), Azərbaycan Beynəlxalq Bankında (35.1%), Unibahnk ASC-də (33,6%), Silk Veey Bankda (24,7%) olub. Lakin Amrahbank (28,6%), Accesssbank (18,8%), AGBannk (10,91%), Nikoilbank (7,7%) və başqa banklarda düşmə qeydə alınıb. .(<https://www.cbar.az/>)

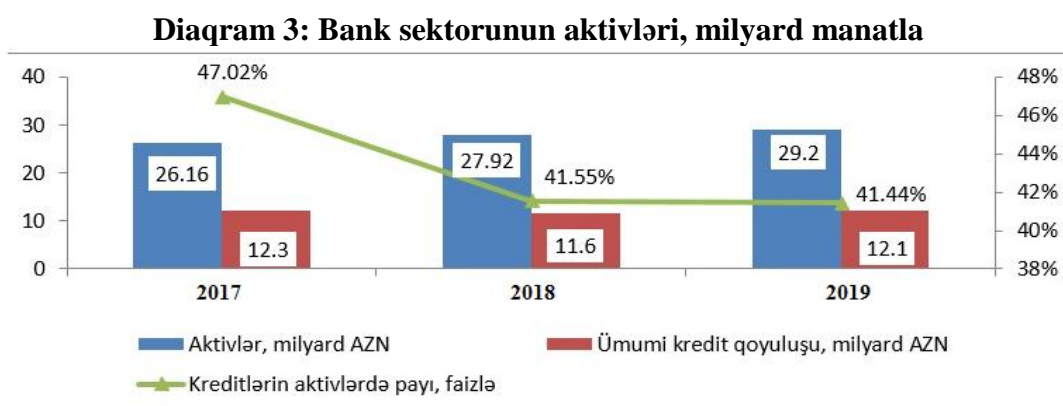
2019-cu il tarixinə bankların öhdəliklərinin 78,6%-ni depozitlər (fiiziki və hüquuqi şəxslərin, həmçinin maliyyə qurumlarının) nəticəsində formalaşmış və bu qaynağın payı 2018-ci ilin axırı ilə müqayisədə yüksələrək 76%-ə bərabər olub. Bank və digər maliyyə institutlarından əldə olunan kreditlər bankların növbəti mühüm maliyyə mənbəyi olmuşdur. Həmin mənbə üzrə cazibə sərbəstliyindən ümumi öhdəliklərdə həcmi 8,71%-dən 8.1%-ə çatır. Düşmənin səbəbkarı bankların təqdim etdiyi kreditlərin azalması olmuşdur. Bu müddətdə bankların buraxdığı qiymətli kağızların bank öhdəliklərində həcm 7,7%-dən 7,3%-ə enib. (Diaqram 2).

Diaqram 2: 2019-cu il Bankların öhdəliklərinin strukturu, faizlə

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

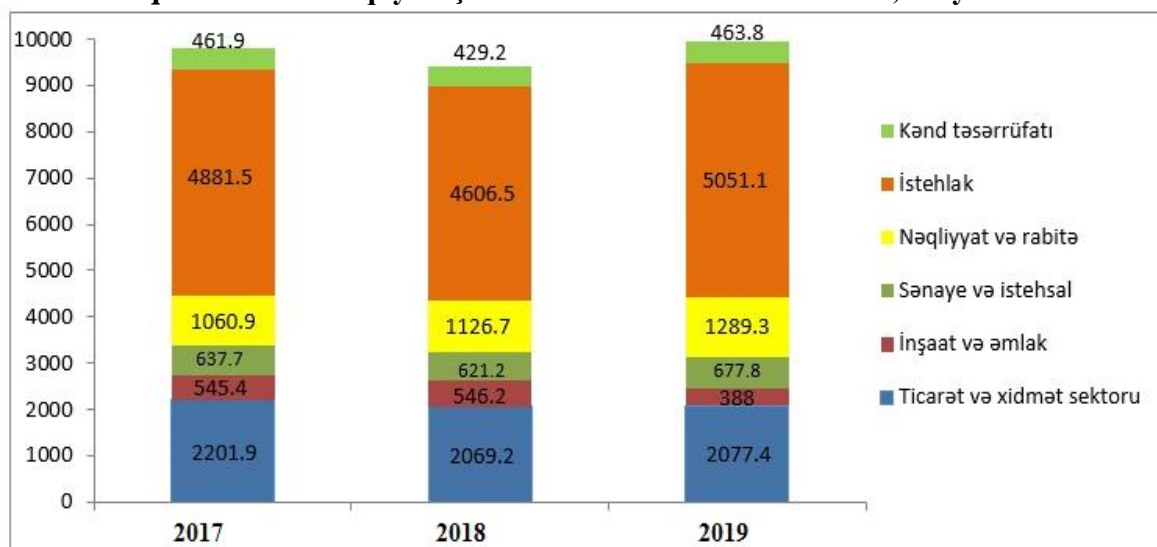
Bankların qiymətli kağızlara qoyuluşunun kəskin sürətdə yüksəlməsinin başlıca nəticəsi onların devalvasiyadan sonra bir çox risk nəticəsində kredit sərmayə etməyə maraqlarının azalması ilə əlaqəlidir. 2019-cü il yanvar-sentyabr aylarında kredit yatırımlarının tutumunda yüksəliş olsa da aktivlərdə payı düşməkdə davam etmişdir. Beləliklə, ölkədə kredit yatırımları həmin müddətdə 4,4% yüksəlib 11,5 milyard AZN-dən 12,2 milyard AZN-ə qalxıb. Bu, 2017-ci ildən bu yana ilk yüksəliş olub. Kredit yatırımının aktivlərdə həcmi azalaraq 41,54%-dən 41,43%-ə düşüb. 2018-ci ildə bu göstərici daha yüksəlmişdir (47,02%) (Diaq 3).

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı
https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Pullarını aktiv kreditləşməyə lazımi dərəcədə istiqamətləndirməyi bacarmaya kredit qurumları qiymətli kağızlara sərmayələri üstün tuturlar. Buna görədir ki, 2018-2019-cü il müddətində qiymətli kağızların aktivlərdə həcmi 5,2%-dən 11,6%-ə qədər artıb. (<https://www.cbar.az/>)

Diaqram 4: Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə dinamikası, milyon AZN

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Kredit qoyuluşunun sahələr üzrə analizi göstərir ki, 2019-cü ildə inşaat və əmlak sahəsi istisna olmaqla başqa sahələrdə artım baş verib. Beləliklə, hesab ilin yanvar-sentyabr aylarında ticarət və xidmət sektorunda kreditləşmə 0,41%, təsərrüfat və istehsal sektorunda 9,11%, nəqliyyat və rabitə sahəsində 14,5%, kənd təsərrüfatı və emal sektorunda 8,2%, istehlak kreditləşməsi üzrə 9,71% çoxalma olmuşdur. Bu dövrdə inşaat və əmlak sahəsi üzrə 29,1% eniş olmuşdur (Diaqram 4).

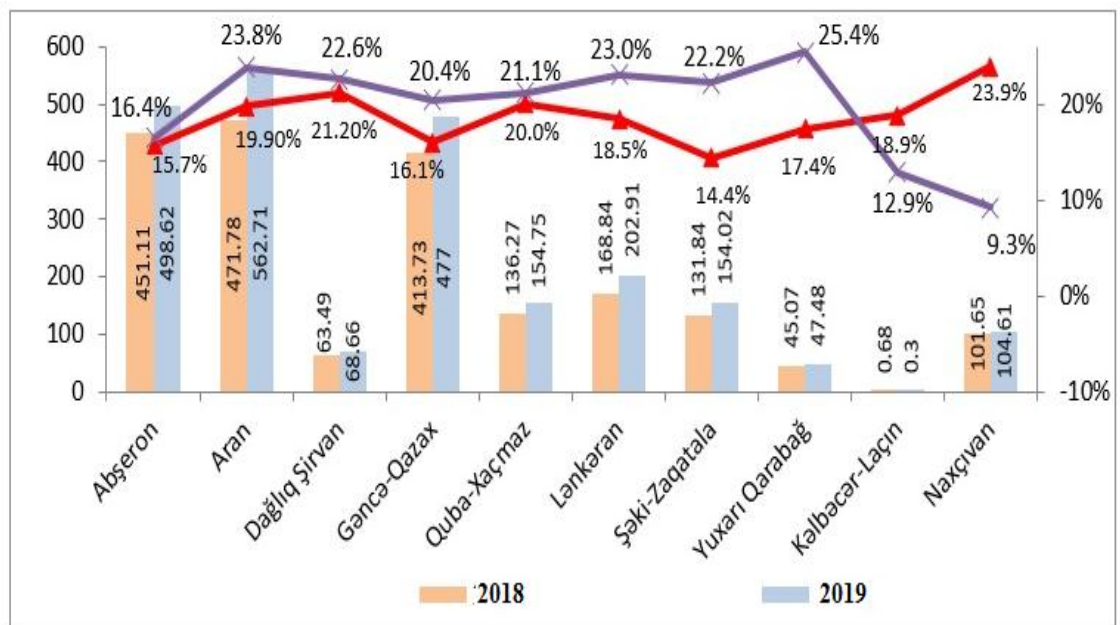
Kreditlərin payının 2017-cü ildən bu yana düşməsi tendensiyası son illər təzədən çoxalma ilə əvəzlənməyə başlamışdır. İlin başlanğıcı ilə müqayisədə toplam kreditlərdə kreditlərin həcmi 39,3%-dən 41,2%-ə artıb. Həmin dövrdə ticarət və xidmət sahəsinin həcmi 17,7%-dən 16,8%-ə, inşaat və əmlak sahəsinin payı 4,7%-dən 3,3%-ə qədər azalıb. Kənd təsərrüfatı sahəsinin payı 3,8%-dən 3,9%-ə, sənaye və istehsal sahəsinin payı 5,4%-dən 5,6%-ə, nəqliyyat və rabitə sahəsinin payı 9,7%-dən 10,6%-ə qədər artıb.

Valyuta strukturu göstərir ki, əcnəbi valyutadan fərqlənərək milli valyutada kredit yatırımında çoxalma müşahidə olunub. Milli pulda kredit yatırımları 2019-cü ildə 8,8% çoxalaraq 7557,3 milyon AZN olmuşdur. Yenə də manat kreditlərin tutumu 2011-ci ildən bu günə ən düşük həddə olmuşdur. Əcnəbi valyutada olan kreditlərin tutumu isə həmin müddətdə 1,3% düşərək 4745,3 milyon AZN-ə düşüb.

Kredit müddətinə gəldikdə, banklar qısavaxtlı kreditləşməyə daha çox önəm vermişlər.

2020-ci ildə valyuta quruluşundan asılı olmayaraq qısamüddətli kreditlərin tutumu 17,2%, uzunmüddətli kreditlərin tutumu isə toplam 1,91% yüksəlib. Milli pulda həm qısa (24,9%), həm uzunvaxtlı (5,8%) kreditlərdə çoxalma olub. Əcnəbi valyuta üzrə isə qısamüddətli yatırım çoxalsa da (9,8%), uzunmüddətli kreditləşmə düşüb (4,3%).

Diaqram 5: 2018-2019-cu illərdə Əmanətlərin rayon üzrə tutum və faiz dərəcəsi, milyon manat

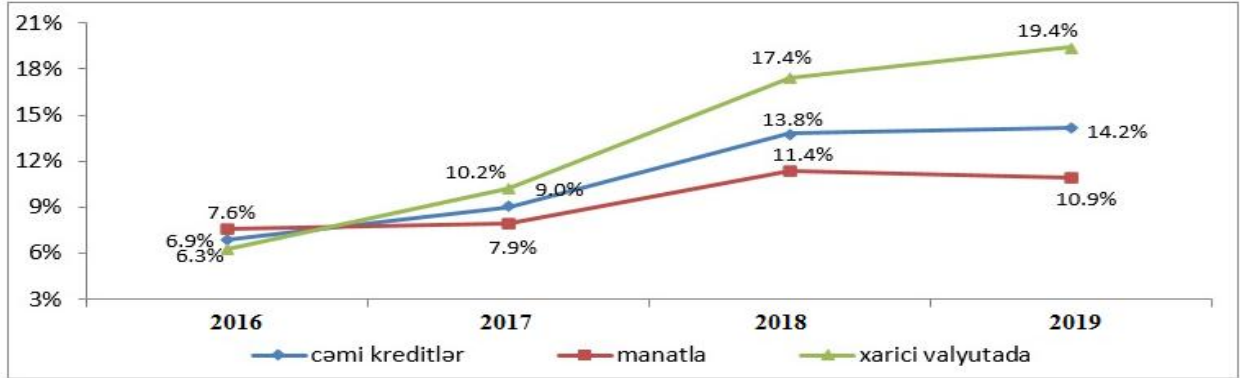
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Milli pulda olan kreditlərin ölkədə faiz dərəcəsi 14,3% olduğu halda bu hədd Bakıda daha düşük – 11%-ə bərabər olmuşdur. Rayonlarda isə (Naxçıvan MR istisnadır) AZN kreditləri üçün illik faiz nisbəti 15-24% aralığında dəyişir. Məsələn, Aran rayonunda orta illik faiz nisbəti 23,3%, Yuxarı Qarabağ rayonu üzrə 25,5%-ə çatır. Rayonlarda kreditlərin illik faiz dərəcəsinin paytaxta nisbətdə yuxarı olması üzrə müştərilər Bakı şəhərindən kredit götürməyə önəm verirlər (Diaqram 5).

Bankların vaxtı ötmüş kreditlər çoxalmaqda davam etmişfit. Mərkəzi Bankın məlumatına əsasən, toplam kreditlərdə problemlı kreditlərin həcmi 2019 ilin 8 ayı ərzindən 1378%-dən 14,1%-ə yüksəlib. Vaxtı ötmüş kreditlərin tutumu yanvar-

sentyyabr aylarında 123 milyon AZN ya da 7,6% yüksələrək 1626,8 milyon manatdan 1748,8 milyon AZN-ə yüksəlib. Yüksəlmənin 31.2%-i milli, 69.1%-i əcnəbi valyutanın payındadır (Diaqram 6).

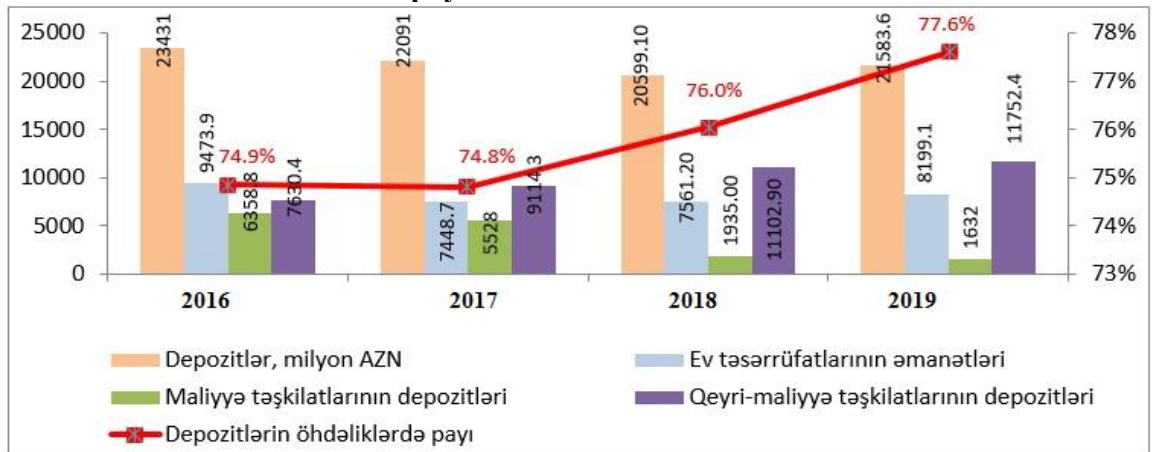
Diaqram 6: Vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi (2015-2018)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Problemlı kreditlərin çoxalması xüsusən əcnəbi valyutada olan kreditlər hesabına baş verib. Milli pul üzrə problemlı kreditlərin tutumu 37,91 milyon manat yüksəlsə də manat kreditlərində həcm 11,5%-dən 10,8%-ə enib.

Diaqram 7: 2016-2019-cu illərdə depozitlərin həcminin və bank öhdəliklərində payının dinamikası

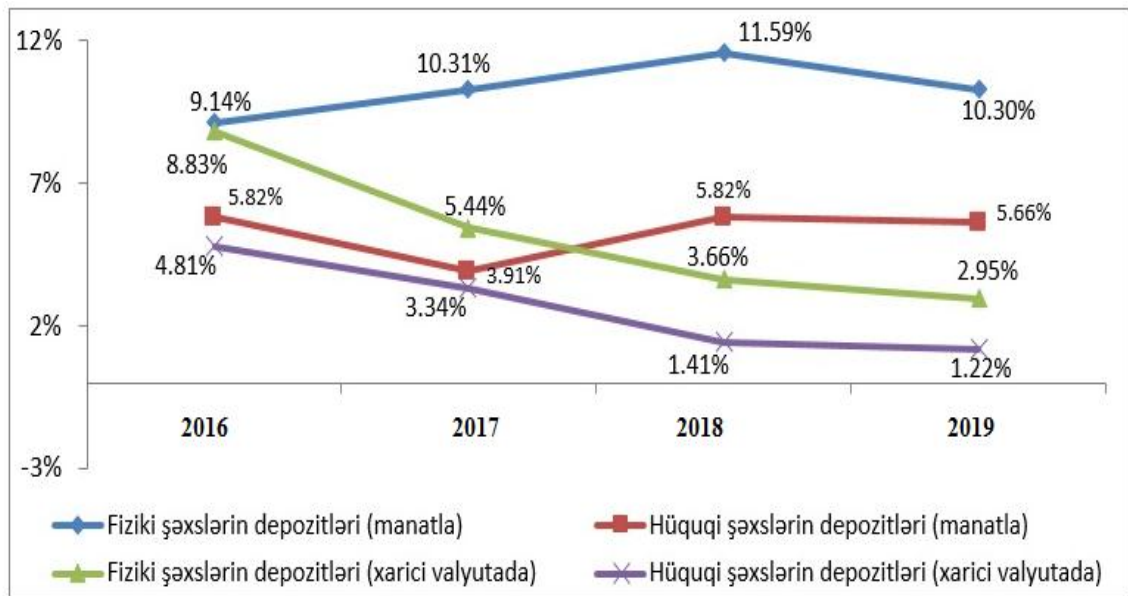
Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

2016-2019-cu illərdə depozit bazarında görünən düşmə 2019-cu ildə təzədən artma meyli ilə əvəzlənib. 2019-cu ildə ölkədə ümumi depozit yatırımı 4,81% yüksələrək 21,59 milyard manata kimi çoxalıb (Diaqram 7).

AZN depozitlərinin yüksəlməsi son dövrlər milli pulun məzənnəsinin dayanıqlığının və AZN əmanətlərinin illik gəlirliyinin artıq olmasıdır. AZN

depozitlərinin illik faiz dərəcəsinin düşməsi meyləli həmin valyutada olan depozitlərin cazibəsini azaltmayıb. Məsələn, 2018-ci ilin sonuna nisbətə AZN əmanətlərinin illik faiz dərəcəsi 11,58%-dən 10,4%-ə qədər enib. Hüquqi şəxslərin qoyduqları depozitlərin orta illik faiz nisbəti həmin müddətdə 5,83%-dən 5,56%-ə enib. Bənzər düşmə əcnəbi valyuta depozitlərinin orta illik faiz nisbətində də olub. Fiziki şəxslərin depozitləri üzrə düşmə 3,67%-dən 2,94%-ə, hüquqi şəxslərin depozitlərində 1,42%-dən 1,21%-ə enib (Diaqram 8).

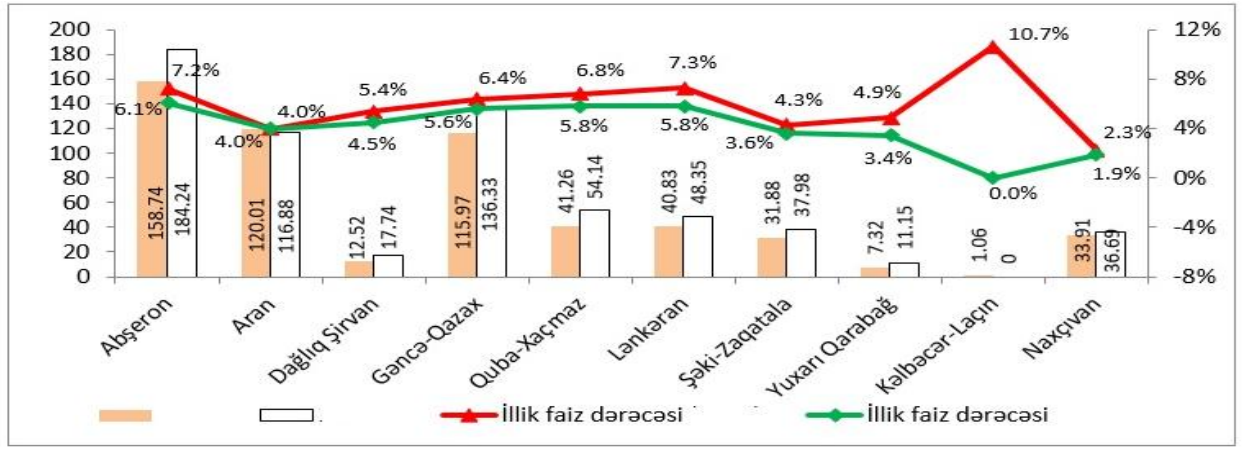
Diaqram 8: 2016-2019-cu illərdə depozitlər üzrə orat illik faiz dərəcələrinin dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Mərkəzi Bankın məlumatına görə, ölkədə milli pulda mümkün depozitlərin illik faiz nisbəti 0,22%, əcnəbi valyutada isə 0,12%-dir. Lakin müddətli əmanətlərdə bu göstərici müvafiq 10,3% və 2,95%-dir.

Diaqram 9: Əmanətlərin regionalar üzrə həcmi və faiz dərəcəsi, milyon AZN

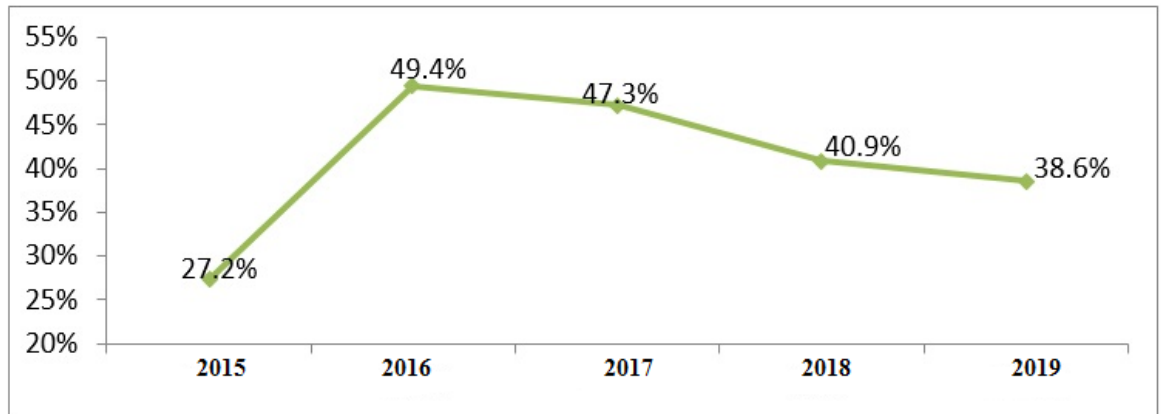

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

2019-cu il ərzində Mərkəzi Bank vasitəsilə toplam 42 depozit hərrac keçirilib. Bu depozitlər qısavaxtlı – 14 günlük cəlb edilib. Ümumi 3 hərracda depozitin cazibə vaxtı fərqli olub: 11, 14 və 21 günlük. Bazarda Mərkəzi Bank vasitəsilə depozit sifarişinin tutumu 250-400 milyon AZN çərçivəsində dəyişib. Təkcə 1 hərrac çıxılmaqla, qalan hərraclarda tələb təklifə üstün gəlib. Depozit hərracı üzrə Mərkəzi Bank vasitəsilə təklif olunan illik faiz nisbəti 8,05%-14,78% civarında dəyişib.

Bank sahəsində dollarlaşma dərəcəsinin düşməsi meyli 2019-ci ildə də davamlı olub. Kredit qoyuluşunda da, depozit cazibəsində də əksdollarlaşma görünüb.

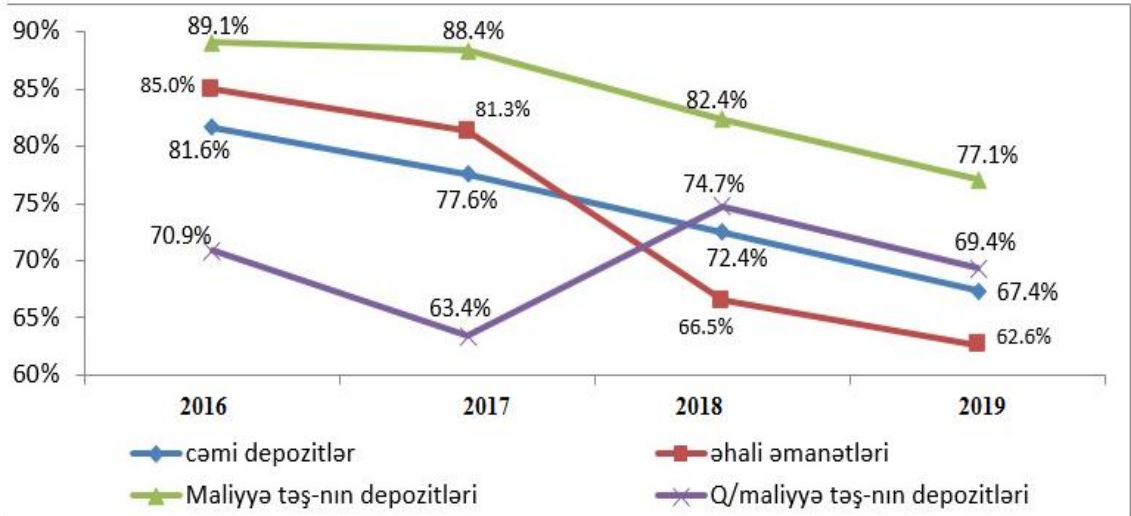
Diaqram 10: 2015-2019-cu illərdə kredit qoyuluşunda xarici valyutaların payının dəyişməsi dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

2019-cu ilin 8 ayı ərzində əcnəbi valyutada olan kreditlərin həcmi 40,8%-dən 38,7%-ə enmişdir. Bu, 2015-cü ildən sonra ən düşük göstəricidir (Diaqram10)

Diaqram 11: 2016-2019-cu illərdə depozitlərdə arici valyutaların payının dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Anti dollarlaşmanın ən düşük göstəricisi əhali sərmayələrində qeydə alınmışdır. 2019-cu ilin 8 ayı ərzində sərmayələrin dollarlaşması dərəcəsi 66,4%-dən 62,5%-ə enib. Devalvasiyaya əsasən ən yuxarı dərəcədə dollarlaşan (89,2%) maliyyə qurumlarının depozitlərində əcnəbi valyutanın həcmi düşərək oktyabrın 1-ində 77,2% olub. 2018-ci ildə qeyri-maliyyə qurumlarının depozitlərində təzədən dollarlaşmağa istiqamətlənsə də 2019-ci ildən bu yana anti dollarlaşma ilə dəyişdirilib (Diaqram 11).

2.2. Azərbaycanın kredit bazarının mövcud vəziyyətinin təhlili

Bu gün Azərbaycanda prioritetləri həyata keçirilən balanslı bazar iqtisadiyyatının qurulması və fəaliyyətinin ayrılmaz istiqaməti səmərəli, rəqabətçi və etibarlı maliyyə sektorunun mövcudluğudur. Onun iqtisadiyyatda rolunun artırılması dövlətin təməl vəzifələrindən biridir və iqtisadiyyatın bu segmentinin səmərəli fəaliyyəti uğurlu inkişafın əsas hədəflərindən biri kimi elan edilmişdir.

Azərbaycanın maliyyə sektoru artım dinamikası və iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti, ölkədəki siyasi və sosial vəziyyət, həm tərkib hissələrinin, həm də iqtisadi agentlərin fəaliyyətinin hüquqi bazası ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Son illərin praktikasını göstərir ki, ölkənin maliyyə sektorunda ortaya çıxan problemlərə

makroiqtisadi dəyişikliklər səbəb olur. Belə bir şəraitdə, makroiqtisadi dəyişikliklərin təsirini analiz etmədən onun fəaliyyətinin effektivliyini qiymətləndirmək natamam hesab edilir.

Yüksək inflyasiya iqtisadi böyümənin əsas maneəsinə çevrildi. İnflyasiyanı nəzarətə almaq və maliyyə sabitləşməsinə nail olmaq iqtisadiyyatda tənəzzülü dayandırmaq və inkişafa başlamaq üçün ən vacib şərt kimi qəbul edildi, bunun üçün motivasiyaedici səbəblər müəyyən edildi. İnflyasiyanın artmasının əsas səbəbinin istehsal həcmələrinin illik azalması, istehsal xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə artması, böyük bir dövlət büdcəsi kəsiri və onu örtmək üçün inflyasiya üsulları olduğu və nəticədə nəhəng pul təklifi olması hesab edildi. Bu şərtlərdə qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi və sərt büdcə və pul siyasətinə keçid prosesini dərinləşdirməyə yönəlmiş bir sıra tədbirlər qəbul edildi.

Davam edən struktur islahatları ilə paralel olaraq hökumətin səyləri bazar iqtisadiyyatının institusional əsaslarını yaratmağa yönəldilmişdir. Qanuni islahat çərçivəsində dövlət orqanlarının funksiyaları xeyli dəyişdi, təşkilat formasından, mülkiyyətindən və fəaliyyət növündən asılı olmayaraq yeni maliyyə sektoru və bütün iqtisadi subyektlər üçün tənziqləmə bazası formalaşdırıldı. Vergi sistemi də kökündən dəyişib. Qanunvericilik sahəsində islahatların həyata keçirilməsi bazar infrastrukturunun formalaşmasını və bazar institutlarının inkişafını təmin edən hüquqi bazanı müəyyənləşdirdi. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində ölkədə həm yerli, həm də xarici investorlar üçün cəlbedici investisiya mühiti formalaşdı ki, bu da islahatların ilkin və sonrakı illərində əhəmiyyətli həcmdə investisiya qoyuluşu və real ÜDM-in mütərəqqi artımı ilə təsdiqləndi.

GlobalRating / AzeriRating icmalı Azərbaycan bank sektorunun vəziyyətini təhlil edir:

- AR bank sistemi gəncdir və inkişaf üçün böyük ehtiyatlara malikdir;
- kapital bazarlarının qeyri-kafi inkişafı, dövlətə məxsus bankların bazarda hökmranlığı;
- əsas maliyyə göstəricilərinin müsbət dinamikası tədricən keyfiyyət inkişafı ilə müşayiət olunur;

- bankların aşağı kapitallaşması nəzərə alınmaqla cəlb olunan resursların az şaxələndirilməsi, aktiv əməliyyatların yüksək səviyyəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirir;

- mənbələrin yüksək qiyməti bankların korporativ müştərilərə borc vermək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Azərbaycanda neftin ucuzlaşmasından sonra milli valyutaya inam azalmağa başladı. Azərbaycan Mərkəzi Bankı manatın dollarla münasibətdə dəyərini qoruyub saxlamağa çalışır. Beləliklə, neft qiymətlərinin daha da aşağı düşməsi ilə Azərbaycanın milli valyutasına təzyiqlər artdı. Lakin, Mərkəzi Bank xeyli səy və vəsait xərcləməsindən sonra manatı 33% devalvasiya etdi. Devalvasiya səbəbindən banklar milli valyutada kredit vermədilər, yalnız Mərkəzi Bankın tədricən müdaxiləsindən sonra manatla kredit verilməsinə başlandı. Bu fenomen il ərzində devalvasiyadan sonra xarici valyuta depozitlərinin payının 40% -dən 75% -ə dəyişməsi və nəticədə xarici valyuta kreditlərinin payının il ərzində təxminən 15% artması ilə nəticələndi. Banklar da öz növbəsində əhəlinin maddi vəziyyətinin pisləşməsinə nəzərə almadan daha çox mənfəət əldə etmək üçün kreditlərin verilməsini artırdılar. Problemlə kreditlərin həcmi 1,5 milyard manatdan bir qədər az idi və bu, verilən kredit həcmiminin 7,7% -ni təşkil etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bankın müdaxiləsi vəziyyəti düzəltdi. Ancaq devalvasiya ilə bağlı vəziyyət davam etdi və manatı qorumaq üçün il ərzində 10 milyard dollar xərcləməsinə baxmayaraq, 21 dekabr 2015-ci il tarixdə Mərkəzi Bank 50% ikinci devalvasiya etdi. Hadisə ölkənin bank sektorundakı vəziyyəti daha da çətinləşdirdi. Problemlə kreditlərin həcmi 1 fevral 2017-ci il tarixinə 1,633 milyon manata (9,7%) qədər yüksəldi və mütəxəssislərin fikrincə 2 milyarda qədər böyüyə bilər (<http://www.gapp.az/news/271879-summa-problemnyih-kreditov-v-azerbaydjane-2-milliarda-manatov-kommentariy-eksperta>, 2019). Dəyişikliklərin bir sıra göstəricilərə təsir etdiyini qeyd etmək lazımdır. Məsələn, verilən kreditlərin ümumi həcmi azalıb və bu günə kimi azalmağa davam edir.

Bank sektorundakı vəziyyətin pisləşməsi səbəbindən kiçik bankların lisenziyalarının ləğv edilməsinə qərar verildi. Artıq 2015-ci ilin iyul ayında bu qərar

iki kiçik bankı təsir etdi: Azərbaycan Kredit Bankı, EvroBank. İkinci devalvasiyadan sonra, 2016-cı ilin yanvarında daha bir neçə bankın lisenziyası ləğv edildi.

Həm Azərbaycan iqtisadiyyatı, həm də bank sektoru üçün xoşagəlməz hadisələr nəticəsində Mərkəzi Bank tənzimləmə sahəsində bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, kiçik bankların lisenziyalarının ləğv edilməsinə qərar verildi. Ləğvlə yanaşı, başqa bir həll yolu da var idi, yəni birləşmə. İqtisadiyyatın hazırkı vəziyyətində çətinlik yaşayan banklar digər banklarla birləşə bilər və sonradan AgBank və DəmirBank qısa müddətdə birləşmə razılaşması barədə razılığa gəldilər. Daha bir neçə bank da birləşmə müqaviləsi imzaladı.

Ölkənin bank sektorunun hazırkı vəziyyətini təhlil edərkən 2016-cı ildəki vacib bir hadisədən bəhs etməmək mümkün deyil: 3 şöbənin ləğvi haqqında fərman: Mərkəzi Bank yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti, Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Sığgorta Nəzarəti Xidməti və Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi. Ləğv olunanların əvəzinə yeni qurum - mövcud şöbələrin səlahiyyətlərini alan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradıldı. Qiymətli kağızlar bazarını, investisiya fondlarını, sığorta qurumlarını, kredit qurumlarını (banklar, kredit təşkilatları) inkişaf etdirmək, habelə şəffaflığı təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Prezidentinin 3 fevral 2016-cı il tarixli fərmanına uyğun olaraq inkişaf etdirmək üçün ödəmə sistemlərinin fəaliyyətini tənzimləyən lisenziyalaşdırma məqsədi, maliyyə terrorizminin qarşısını almaq üçün maliyyə fəaliyyətinin səmərəli fəaliyyətini təmin edən ilk ictimai, hüquqi qurum olan Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradılmışdır.

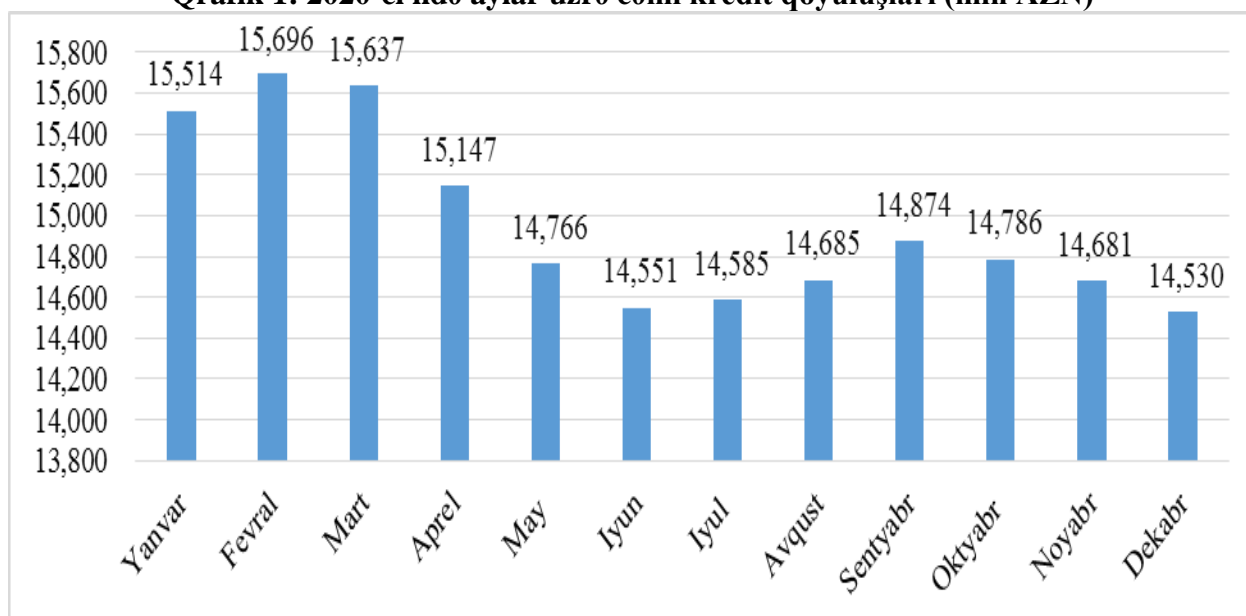
Əlavə dəyişikliklər bununla bitmədi. 15 iyul 2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti Maliyyə Sabitliyi Şurasının yaradılması haqqında fərman imzaladı. Növbəti addım maliyyə sektorunda sabitliyi təmin etmək üçün Maliyyə Sabitliyi Şurasının yaradılması idi və komitəyə Mərkəzi Bank, Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası daxil idi. Qeyd etmək lazımdır ki, qəbul edilmiş dəyişikliklər nəticəsində müəyyən irəliləyiş əldə edilmişdir. Məsələn, Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən 2017-ci ilin birinci rübü üçün tərtib

edilmiş bank sektorunun icmalına əsasən Azərbaycanda bank sektorunun kapitallaşması təxminən 45% artmışdır. Azərbaycanda Palatanın yaradılması ölkənin maliyyə bazarının vahid tənzimlənməsini təmin etməlidir.

Bank sektorunun mövcud vəziyyətini təhlil edərkən mənfəət baxımından əsas göstəriciləri nəzərə almaq lazımdır. Cədvəldən də görüldüyü kimi, 2017-ci ildə xalis mənfəət 883,6 milyon manat olub, 2018-ci ildə bu rəqəm 279,4 milyon manata düşüb.

Təhlillərə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda bank sektoruna mənfə təsir göstərən amillər mövcuddur və nəticədə yeni inkişaf strategiyaları hazırlamaq lazımdır.

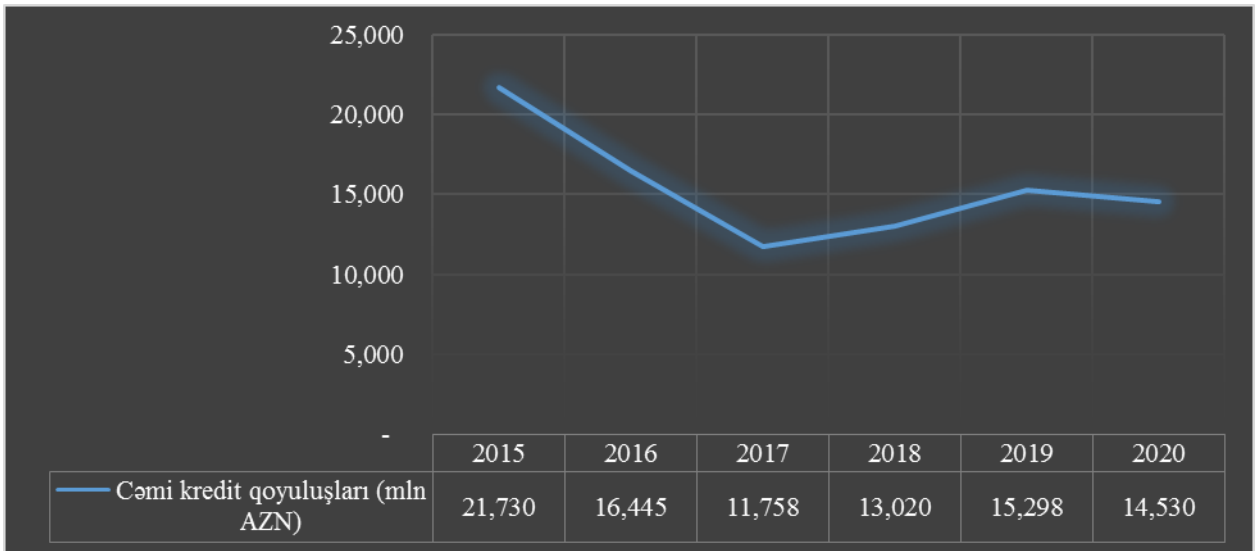
Qrafik 1: 2020-ci ildə aylar üzrə cəmi kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Qrafikdən də görüldüyü kimi, ölkə üzrə cəmi kredit qoyuluşları aylar üzrə daima azalmışdır. Belə ki, yanvar-fevral ayı ərzində kredit qoyuluşları 183 milyon AZN artsa da, fevral ayından sonra 7% azalmışdır. Eyni zamanda qrafikdən görürük ki, cəmi kredit qoyuluşlarında həm artma həm azalma mövcuddur.

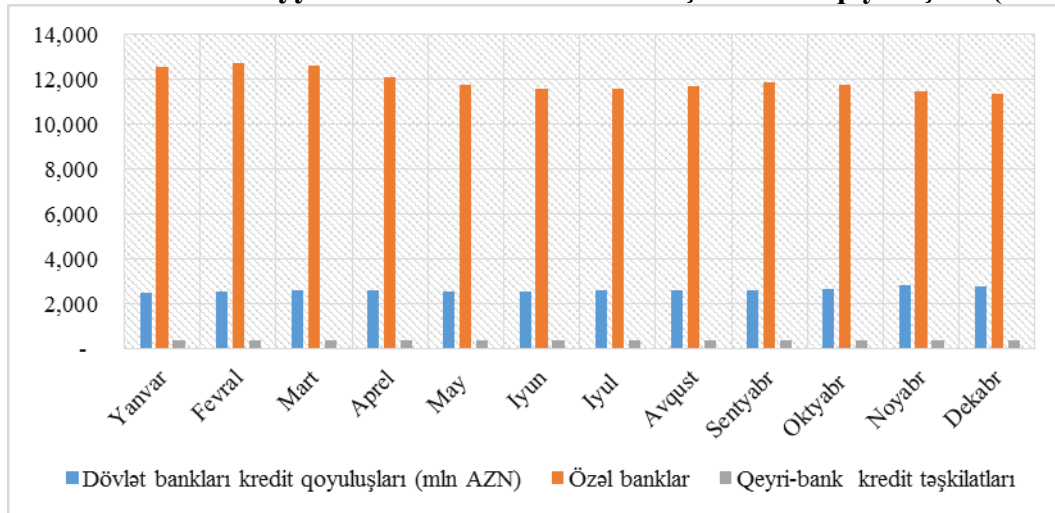
Qrafik 2: Son 5 ilin dekabr ayı üzrə cəmi kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Eyni zamanda illər üzrə dekabr ayına nəzər salsaq, 2015-ci ilin dekabr ayında 21 milyard 730 milyon AZN cəmi kredit qoyuluşu mövcud olsa da, 2016 və 2017-ci ildə 5 milyard manat azalmışdır. 2018-ci ildə isə 10%, 2019-cu ildə isə 17% artaraq 15 milyard manata qədər qalxmışdır. 2019-cu ildə isə lisenziyası ləğv edilmiş banklarla əlaqədar olaraq 14 milyard manata düşmüşdür.

Qrafik 3: 2020-ci il mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit qoyuluşları (mln AZN)

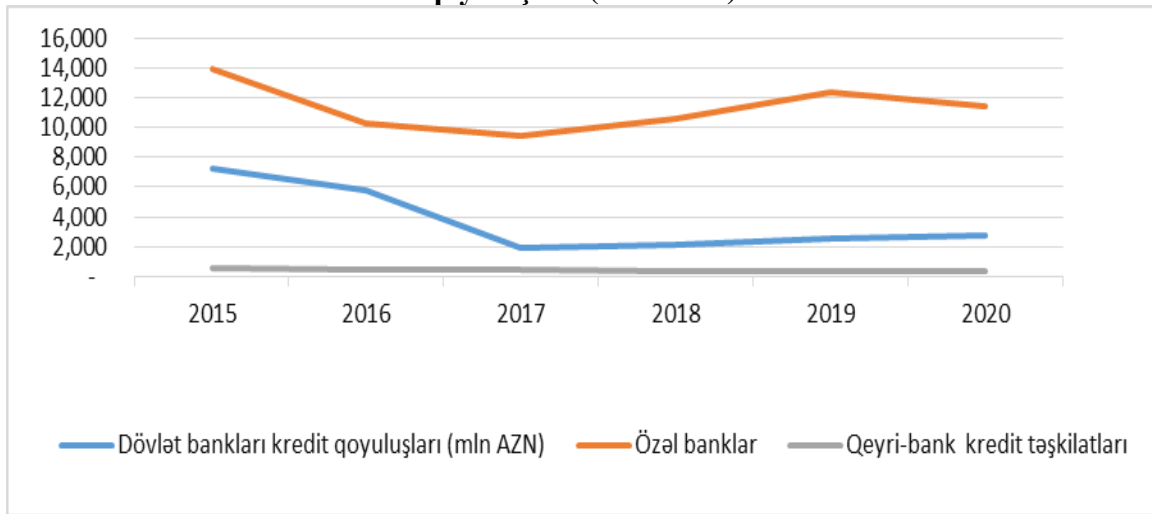

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

2020-ci ilin yanvar ayı ərzində dövlət bankları üzrə 2 milyard 533 milyon AZN olan kredit qoyuluşları aprel ayına kimi 113 milyon AZN artsa da may ayında 3%

azalmışdır. May ayından Noyabr ayına kimi 269 milyon AZN artaraq 2 milyard 840 milyon AZN olmuşdur. Sonrasında isə 64 milyon AZN azalmışdır. Özəl banklar üzrə isə yanvar-fevral ayı ərzində 152 milyon AZN artmış, fevral ayından iyun ayına isə 10% azalmışdır. Həmin aydan sentyabr ayına isə 166 milyon AZN artım əldə etmişdir. Dekabr ayına kimi isə 4% azalmışdır. Qeyri-bank kredit təşkilatlarında isə kredit qoyuluşları mart, aprel və may ayı ərzində artsa da dekabr ayının sonuna azalaraq 373 milyon AZN olmuşdur.

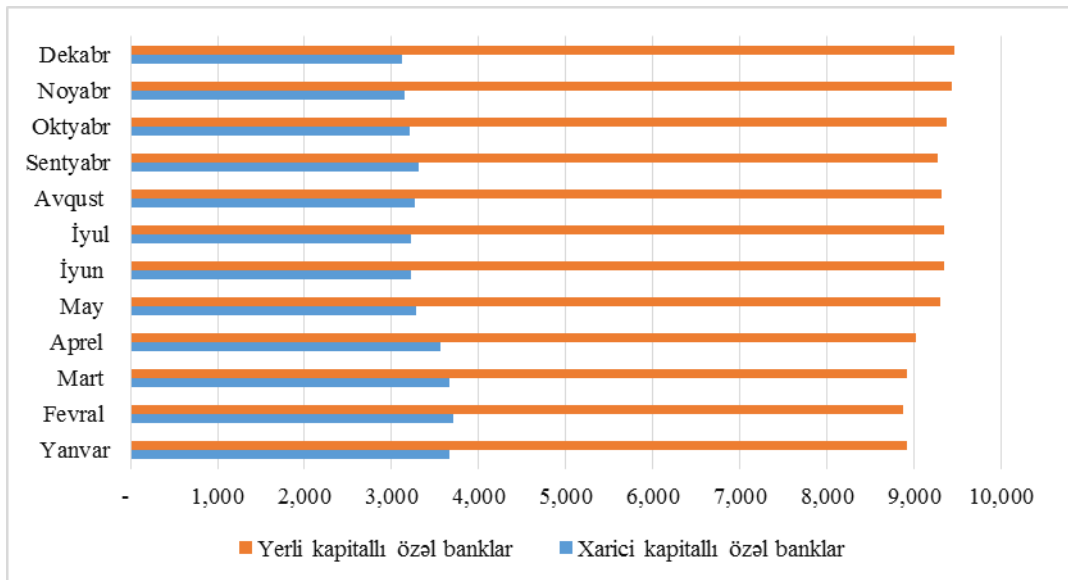
Qrafik 4: Son 5 ilin dekabr ayı üzrə mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

2015-ci ildən 2020-ci ilə kimi, dekabr ayı üzrə kredit qoyuluşlarına nəzər yetirsək, dövlət bankları üzrə 2015-ci ildə 7 milyard AZN olan kredit qoyuluşları 2020-ci ildə 2 milyard AZN-ə kimi azalmışdır. Bu da 1.6 dəfə azalma edir. Özəl banklar üzrə isə 2015-ci ildən 2020-ci ilə kimi 2 milyard AZN-ə kimi azalma mövcuddur. Belə ki, 2015-ci ildə kredit qoyuluşları 13 milyard AZN olsa da, 2020-ci ildə 11 milyard AZN olmuşdur. Eyni zamanda qeyri-bank kredit təşkilatlarının kredit qoyuluşlarında da azalma mövcuddur. Belə ki, 2015-ci ildə 566 milyon AZN olan kredit qoyuluşları 52% azalaraq 2020-ci ildə 373 milyon AZN-ə qədər düşüb. Bütün bu göstəricilər lisenziyasız ləğv edilən bankların çoxalması ilə əlaqədardır.

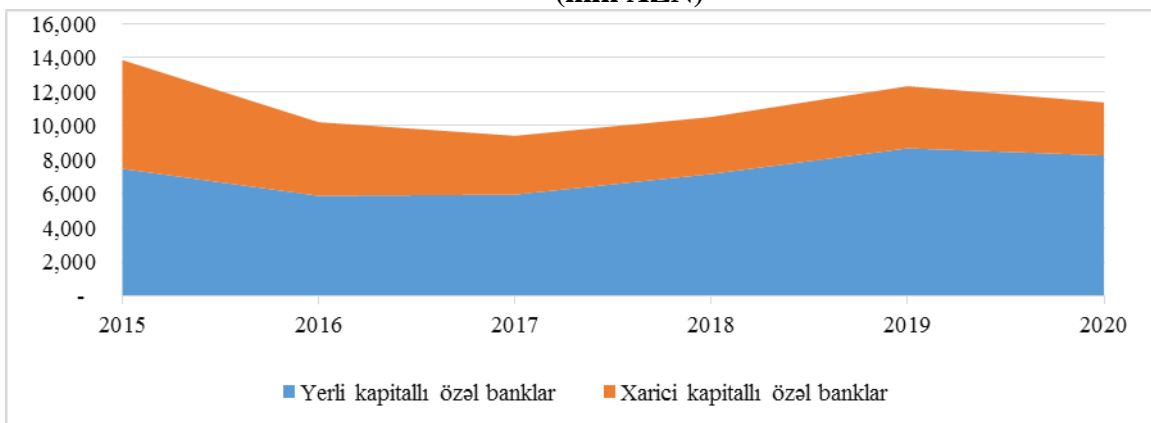
Qrafik 5: 2020-ci ilin ayları üçün kapitalın növünə görə bankların kredit qoyuluşları (mln AZN)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının (cbar.az) məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı qrafikdən aydın olur ki, kreditləşmə prosesində yerli kapitalı özəl banklar daha aktiv iştirak etməkdədir. Belə ki, 2020-ci ilin yanvar ayından dekabr ayına kimi xarici kapitalı özəl bankların kredit qoyuluşları 18% azalmışdır. Yerli kapitalı özəl banklarda isə yanvar ayında 8 milyard 920 milyon AZN olan kredit qoyuluşu dekabr ayına 551 milyon AZN, yəni 6% artaraq 9 milyard 471 milyon AZN olmuşdur.

Qrafik 6: Son 5 ilin dekabr ayı üçün kapitalın növünə görə bankların kredit qoyuluşları (mln AZN)

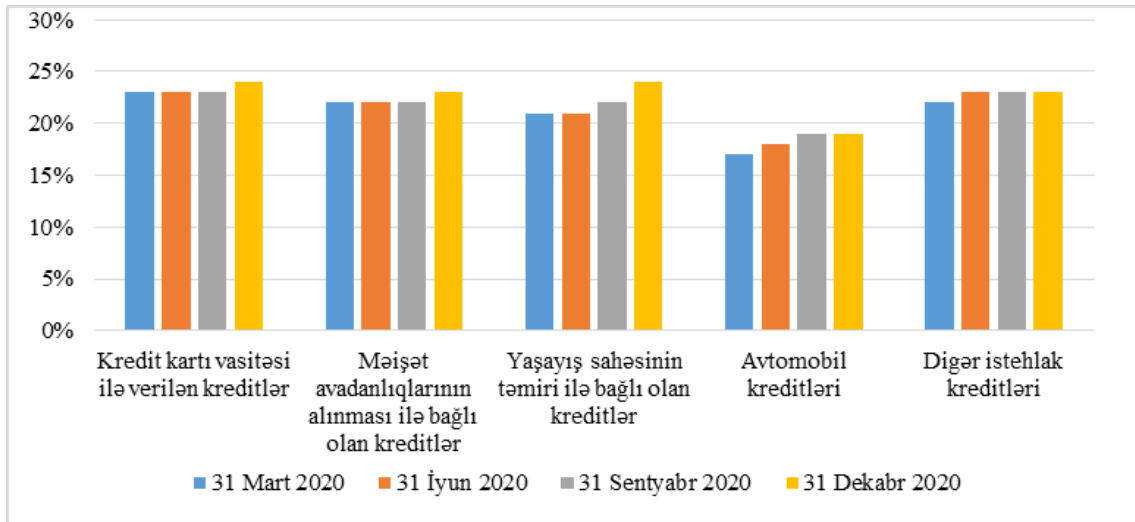

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Yerli kapitalı özəl bankların kredit qoyuluşları 2015-ci ilin dekabr ayında 7 milyard 481 milyon AZN olmuşdur lakin, 2016-cı ilin dekabr ayınca kəskin azalmış

və 5 milyard AZN səviyyəsinə çatmışdır, sonradan isə qalxaraq 2019-cu ildə 8 milyard 684 milyon AZN səviyyəsinə çatıb. 2020-ci ildə isə 5% azalmışdır. Xarici kapitallı özəl banklarda isə kredit qoyuluşlarını 2015-ci illə müqayisə etsək kəskin azalma var. Belə ki, 2015-ci ildə 6 milyard 394 milyon AZN olan kredit qoyuluşları 2020-ci ildə 3 milyard 112 milyon AZN səviyyəsinə düşmüşdür. Bunun da səbəbi xarici kapitallı bankların çoxunun lisenziyasının ləğv edilməsi ola bilər.

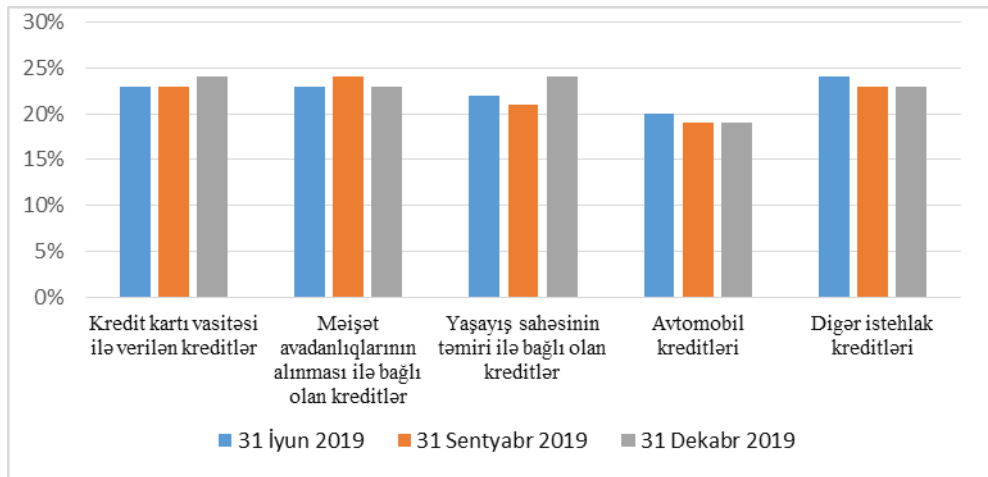
Qrafik 7: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz dərəcələri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

İstehlak kredit faiz dərəcələrinə nəzər salsaq, gördüyünüz kimi, kreditlərin faiz dərəcələri ilin sonunda artmışdır. Belə ki, ilk 9 ay uyğun olaraq, 23% və 22% olan faiz dərəcələri ilin sonunda 24% və 23% olmuşdur. Yaşayış sahəsinin təmiri ilə bağlı olan kredit faiz dərəcələri ilin əvvəlindən 21% olsa da, sentyabr ayında 22%, ilin sonunda isə 24% olmuşdur. Avtomobil kredit faiz dərəcələri isə ilin əvvəlində 17% olsa da, iyun ayında 18%, sentyabr və dekabr ayında 19% olmuşdur. Digər istehlak kreditləri faiz dərəcələri martın sonuna 22% olsa da, ilin sonunda 23% artmışdır.

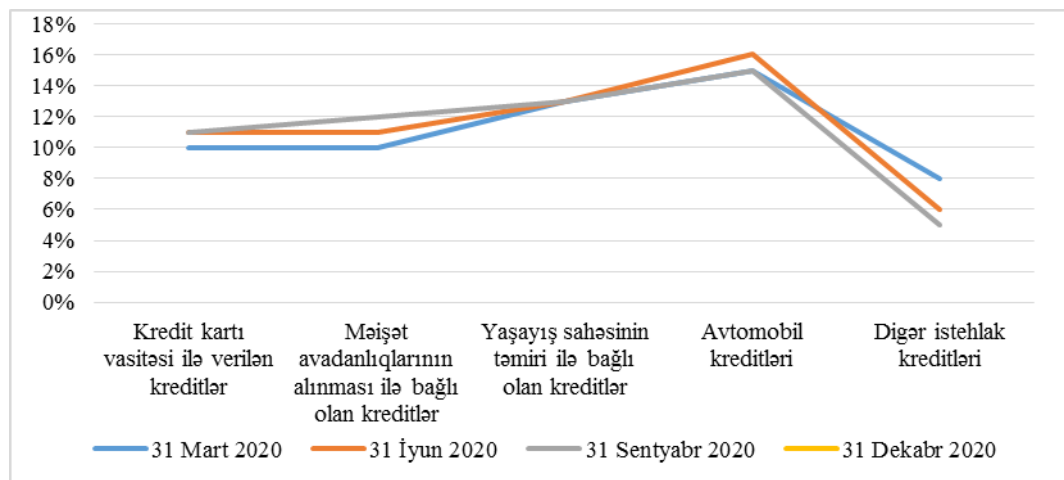
Qrafik 8: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2019-cu il üzrə faiz dərəcələri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Qrafikdən də aydın olur ki, kredit kartı ilə verilən istehlak kreditlərinin faiz dərəcələri iyun ayının sonuna 23% olsa da, dekabr ayının sonuna isə 24% olmuşdur. Avadanlıqlarının alınması üzrə kreditlərin faiz dərəcələri ikinci rübdə 23%, üçüncü rübdə 24%, dördüncü rübdə isə 24% olmuşdur. Məskunlaşma sahəsinin bərpası üzrə kreditlərin faiz dərəcələri iyunun sonunda 22% olsada, dekabr ayında artaraq 24% olmuşdur. Avtomobil kreditlərinin faiz dərəcələri isə 2019-cu ilin sonuna azalaraq 19% olub. Digər istehlak kreditlərinin faiz dərəcələri də 2019-cu ilin sonuna azalaraq 23% olub.

Qrafik 9: Dollarla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz dərəcələri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının https://www.cbar.az/infoblocks/bank_credit, 01.01.2021

Dollarla verilən istehlak kreditlərinin faiz dərəcələrinə nəzər salsaq, kredit kartı vasitəsi ilə verilən kreditlərin faiz dərəcələrində I rübdə 10%, II və III rübdə 11%, IV rübdə isə 3% olmuşdur. Məişət avadanlıqlarının alınması ilə bağlı olan kreditlərin faiz dərəcələri mart ayının sonundan sentyabr ayının sonuna artıb, belə ki faiz dərəcələri 10%-dən 12%-ə yüksəlmişdir. Yaşayış sahəsinin təmiri ilə bağlı olan kreditlər isə 2020-ci ilin ilk 3 ayı üzrə sabit qalaraq, 13% olmuşdur. Avtomobil kreditlərinin faiz dərəcələri isə iyunun sonlarında artsa da, sentyabr ayında yenidən azalıb. Digər istehlak kreditlərinin faiz dərəcələri isə mart ayının sonunda 8% olsa da, sonradan azalaraq ilin sonunda 5% olub.

2.3 Azərbaycan Respublikasının bank sektorunun inkişaf dinamikası

Daha ətraflı bir araşdırma üçün tənzimləmə bazasını, əsas kredit göstəricilərini və xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır.

Son illərdə Azərbaycanın bank sektoru yeni qanunların qəbulu nəticəsində yaranan bəzi dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Tənzimləmə bazasının xüsusiyyətlərini vurğulayaq.

Azərbaycan Respublikasının bank sektoru iki səviyyədəndən ibarətdir:

- 1) birinci səviyyə AR Mərkəzi Bankıdır;
- 2) İkinci səviyyə kommersiya bankları, digər kredit təşkilatları, habelə xarici bankların filialları və onların nümayəndəlikləridir.

2004-cü ilin yanvarında Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında qanun qəbul edildi, ona görə Azərbaycan Respublikasında bank sektoru Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən tənzimlənir. Daha sonra, 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı adlandırıldı.

Bank sistemi daxilində maliyyə və hüquqi tənzimləmə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən həyata keçirilir. Tənzimləmə bazasının əsas xüsusiyyətlərini tam açıqlamaq üçün Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının funksiyalarını nəzərdən keçirmək lazımdır.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının funksiyaları Mərkəzi Bank haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyən edilir. (www.cbar.az, 2019)

1. Milli valyutanın sabitliyinin, alıcılıq qabiliyyətinin, habelə xarici valyutalarla məzənnələrin nisbətinin qorunmasının təmin edilməsi.

2. Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin inkişafı, tənzimlənməsi və mövqelərinin möhkəmləndirilməsi.

3. Dövlət orqanları ilə birlikdə milli valyutanın qorunmasını təmin etmək, pul siyasətini planlaşdırmaq və qəbul edilmiş siyasəti həyata keçirmək.

4. Nağd pul buraxılması və onların dövriyyəsinin təmin edilməsi üzrə inhisar.

5. Valyuta nəzarəti və tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi.

Lakin bu mövzu çərçivəsində bizi maraqlandıran əsas funksiya yuxarıda verilmiş bank sektorunun tənzimlənməsidir. Tənzimlənmənin əsas vəzifəsi bankların maliyyə strukturunu formalaşdırmaq və onların səlahiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir ki, bu da bir neçə qanunda, xüsusən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında qanunda, Banklar haqqında qanunda və Banklar və fəaliyyət bankları haqqında qanunda öz əksini tapmışdır.

Əsas funksiyasını yerinə yetirən Mərkəzi Bank, kommertiya banklarının fəaliyyətinə lisenziyalar verir və nizamnamələrini təsdiqləyir. Ticarət bankının nizamnaməsi Mərkəzi Bank tərəfindən qəbul edildikdən sonra kommertiya bankı təsis edilmiş sayılır və hüquqi şəxs statusu alır. Mərkəzi Bank tərəfindən lisenziya verildikdən sonra kommertiya bankının bank əməliyyatları aparmaq üçün qanuni hüququ vardır. Eyni zamanda, bank ölkənin bank reyestrinə daxil edilir. Bankın filial və nümayəndəliklərinin açılması yalnız Azərbaycan Mərkəzi Bankının icazəsi ilə həyata keçirilir. İnvestisiya olaraq səhmdarlar pulu manata və ya xarici valyutaya, bina və tikililərə, qiymətli kağızlara və s. qoya bilər. Lakin hər hansı bir iştirakçının payı 35% -dən çox olmamalıdır.

Kommertiya banklarının yaradılması mürəkkəb və məsuliyyətli bir prosesdir. Bir bank qurulmazdan əvvəl quruculara gələcək bankın səmərəli işləmə qabiliyyəti, fəaliyyət dairəsi və müştəri bazası barədə hərtərəfli məlumat verilməlidir. Bankın uğurlu fəaliyyətini təsdiqlədikdən sonra təsisçilər lisenziya və qeydiyyat almaq üçün Mərkəzi Banka ərizə ilə müraciət etməli və Mərkəzi Bankın təqdim etdiyi müəyyən sənədlər ərizəyə əlavə edilməlidir. Lisenziyanın verilməsi prosesində səhmdarların

tərkibinə, ilkin kapitalına, fəaliyyət sahəsinə diqqət yetirilir və bankın aktivlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Mərkəzi Bank sənədlər əsasında lisenziyanın verilməsi barədə müsbət qərara gəlsə, beş təqvim günü ərzində yazılı bildiriş göndəriləcəkdir.

AR Mərkəzi Bankı aşağıdakı növ lisenziyalar verir:

1. Əməliyyatların manatla aparılması üçün lisenziya;
2. Xarici və milli valyutada əməliyyatlar aparmaq üçün lisenziya;
3. Yatırımların qəbulu və qiymətli daşların yerləşdirilməsi üçün lisenziya.

Mərkəzi Bank aşağıdakı şərtlər daxilində lisenziya verməkdən imtina edə bilər:

- bank işçilərinin ixtisas səviyyəsi tələbini yerinə yetirmirsə
- təsisçilərin qənaətbəxş olmayan maliyyə vəziyyəti olduqda
- təqdim olunan sənədlər qanuni bazaya uyğun gəlmirsə.

Ayrıca, Mərkəzi Bankın lisenziyaları ləğv etmək hüququ vardır, bu da onun dərhal bağlanması deməkdir. Bu, aşağıdakı şərtlərdə baş verə bilər:

- Bank lisenziyanın verilməsindən bir ildən çox müddətdə qurulmuşsa;
- Bankın hesabatlarında yalan məlumatlar aşkar edildikdə;
- Verilmiş lisenziyanın hüdudlarından kənar qanunsuz fəaliyyətlər və fəaliyyətlər olduqda;
- Bankın iflas qabiliyyəti aşkar edildikdə.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində banklar tərəfindən kreditlərin verilməsi nəticəsində iqtisadiyyatın müəyyən sahələrinin maliyyələşməsi baş verir. Bank sektorunun iqtisadi böyüməyə və inkişafa təsir göstərməsinin əsas göstəricisi budur. Məsələn, banklar tərəfindən kənd təsərrüfatına güzəştli kreditlərin verilməsi istehsalın artmasına, bu məhsulların ixrac həcmnin dəyişməsinə, bu sahədə məşğulluğun artmasına, bu səbəbdən inkişafa səbəb olur ölkənin kənd təsərrüfatı sektoru və əlaqədar sektorlar (qida və yüngül). Bu, bank sektorunun iqtisadiyyat sahələrinin inkişafına necə təsir göstərə biləcəyini göstərən bir nümunədir. Bundan əlavə, banklar tərəfindən verilən kreditlər hesabına yeni binalar tikilə bilər ki, bu da ölkənin infrastrukturunun inkişafına, müəssisələrin yaradılmasına, istehsal həcmnin artmasına və nəticədə məşğulluğun artmasına səbəb olur, bu da büdcəyə gələn

vergilərin artmasına səbəb olacaqdır. İqtisadiyyatın müəyyən sahələrində istehsalın artması ölkənin ÜDM-in artmasına səbəb olacaqdır.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, bankların iqtisadi böyüməyə təsirinin əsas mənbəyi kreditdir.

Azərbaycanın bank sektorunda kredit portfelinin üstünlük təşkil edən payı özəl kommərsiya banklarının əlində cəmlənmişdir (təxminən 62%). Öz növbəsində, xarici kapitallı kommərsiya banklarında cəmləşən kredit portfelinin payı otuz faizə bərabərdir. Yüzdə yüz xarici kapitalla sahib olan banklarda, yüzdə yeddi faizdən bir qədər çoxdur. Ticarət banklarının xarici kapitalla verdiyi kreditlərin verilən kreditlərin ümumi həcminə nisbətini götürsək, göstərici 37,5% olacaqdır. Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının xarici bank kapitalından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olduğu bildirilə bilər.

2015-ci ildən bəri devalvasiya ümumilikdə Azərbaycan iqtisadiyyatına və xüsusən də ölkənin bank sisteminə təsir göstərmişdir. İki devalvasiya və kredit portfelindəki azalma səbəbindən kredit tələbləri artdı və nəticədə 2016-cı ildə kredit vermə həcmi azaldı.

Qeyd etmək lazımdır ki, manatla verilən kreditlərin ümumi həcmi cəmi 10% azalıbsa, dollarla nəzərəcarpacaq dərəcədə 35% azalıb ki, bu da Azərbaycanda bank sektorunun sabitliyinin pisləşməsində bir növ göstəricidir.

Enerji və kimya sənayesində son 2 ildə payda cüzi dəyişikliklər baş verdi, bununla birlikdə pul baxımından əhəmiyyətli bir artım oldu.

2016-cı ildə ticarət və xidmətlər kreditlərin 15 faizini təşkil etmişdir ki, bu da pulla ifadədə 2.467 milyon manatdır. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlara borc vermə praktikasını geniş yayılmışdır (dövlət orta və kiçik sahibkarlıq subyektlərinə kredit verilməsini fəal şəkildə təşviq edir) və ticarət və xidmət sektoru demək olar ki, tamamilə kiçik və orta sahibkarlıqdan ibarətdir, buna baxmayaraq, pay 2 ildə (2016-dan 2018-ə qədər) azaldı. Ancaq buna baxmayaraq, pul baxımından əhəmiyyətli artım müşahidə olunur.

2016-cı ilin sonunda kreditləşmənin tikinti sektorundakı payı 11,6% təşkil edib ki, bu da pulla ifadədə 1908 milyon manatdır.

Ayrıca, pul ifadəsindəki artımdan əlavə (152,2 milyondan 1908 milyon manata), inşaat sektorunun kreditləşmədə payı da təxminən 2 dəfə artdı. Bunun səbəbi, son 2 ildə Azərbaycanda inşaatın xeyli artması, ölkənin infrastrukturunu inkişaf etdirmək üçün böyük layihələrin meydana çıxmasıdır.

Nəqliyyat sektoruna verilən kreditlər son 2 ildə pul ifadəsində artmışdır, baxmayaraq ki, ümumi kredit həcmindəki payları demək olar ki, dəyişməz qalmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sektor dövlət üçün ən vacib sahələrdən biridir və bu səbəbdən daha çox dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir.

Sonra kənd təsərrüfatı sektorundakı kreditlərdən danışaq. Bu sektorun payı kreditlərin ümumi həcmnin 2.7% -ni təşkil edir və pul ifadəsində 2016-cı ilin sonuna 441 milyon manatdır. Baxılan dövrdə pay azalsa da, pul dəyəri də artdı.

Beləliklə, bu araşdırmada bank sektorunun iqtisadi böyüməyə təsirinin əsas alətinin kreditləşdirmə olduğunu öyrəndik. Verilmiş kreditlərin sayının, quruluşunun və dəyişiklik dinamikasının təhlili, habelə iqtisadiyyatın ən çox kreditin payına düşən sahələrinin araşdırılması əsasında, real sektorların inkişafı üçün iqtisadiyyat, banklar vəsaitləri ölkə iqtisadiyyatına təsirli şəkildə yönləndirməlidir və bu, həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından kreditlərin artırılması üçün tədbirlər tələb edir. Bu sahəni inkişaf etdirmək üçün müvafiq tədbirlər hazırlamaq və bu sektoru inkişaf etdirmək üçün mexanizmlər tətbiq etmək lazımdır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANIN KREDİT BAZARININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Kredit bazarı fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri

Kommersiya bankının kredit siyasəti kredit işinin aşağıdakı əsas istiqamətlərini əks etdirməlidir:

- bank işçilərinin rəhbər tutmalı olduğu obyektiv meyarlar və standartlar;
- işçilər tərəfindən praktikada istifadə üçün hazırlanmış əsas tövsiyələr;
- xarici və daxili audit xidmətlərinin işinə nəzarət prinsipləri;
- bir bankda kredit fəaliyyətinin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi parametrləri

və s.

Əvvəlcə kredit siyasəti bank rəhbərliyi tərəfindən hərtərəfli təhlil əsasında formalaşdırılır. Bu təhlil nəticəsində aşağıdakı əsas aspektləri özündə birləşdirən bir kredit siyasəti memorandumu (əsasən 1 il müddətinə) qəbul edilir:

- bankda qurulmuş kredit prosesinin qaydası, müştəri müxtəlif kredit növləri üçün müraciət etdikdə tələb olunan sənədlər paketi;

- bütün məcburi limitlər və standartlar göstərilməklə bankın müəyyən bir müddət ərzində fəaliyyətinin əsas istiqamətləri. Məsələn: öz aktivlərinin ölçüsü, kredit portfelinin depozit portfelinə planlı nisbəti, icazə verilən maksimum müştəri limitləri və s.

Mərkəzi və kommersiya bankları praktik olaraq kredit, faiz dərəcəsi, pul, məzənnə siyasətlərini həyata keçirirlər. Bununla birlikdə qeyd etmək lazımdır ki, kredit siyasəti müxtəlif bankların - yalnız bankların deyil, həm də müxtəlif təşkilat və birliklərin siyasətidir.

Buna görə kredit siyasəti həmişə bank siyasətinin bir hissəsi deyil. Yalnız kredit təşkilatlarını nəzərə alsaq, bu vəziyyətdə bank siyasəti ümumiləşdirici bir anlayışdır. Bank siyasəti aşağıdakı kimi elementlərin məcmusudur:

- kredit siyasəti;
- faiz dərəcəsi siyasəti;
- depozit siyasəti;
- valyuta əməliyyatları sahəsində siyasət;
- müştərilər üçün hesablaşma və kassa xidmətlərinin təşkili siyasəti;
- risklərin idarə edilməsi siyasəti və s.

GlobalRating / AzeriRating agentliyinin apardığı təhlillərə əsasən Azərbaycan bank-kredit sektorunun səciyyəvi xüsusiyyətləri aşağıdakılardır (<https://www.globalratings.com/>):

- AR bank sistemi gəncdir və inkişaf üçün böyük ehtiyatlara malikdir;
- kapital bazarlarının qeyri-kafi inkişafı, dövlətə məxsus bankların bazarda hökmranlığı;
- əsas maliyyə göstəricilərinin müsbət dinamikası tədricən keyfiyyət inkişafı ilə müşayiət olunur;
- bankların aşağı kapitallaşması nəzərə alınmaqla cəlb olunan resursların az şaxələndirilməsi, aktiv əməliyyatların yüksək səviyyəsini əvvəlcədən müəyyənləşdirir;
- mənbələrin yüksək qiyməti bankların korporativ müştərilərə borc vermək imkanlarını məhdudlaşdırır.

Bank sisteminin qarşısında duran əsas çağırışlar aşağıdakılardır:

- Valyuta (manatın) sabitliyi,
- inflyasiyanın hədəflənməsi,
- əmanətlərin sığortalanması,
- problemlı kreditlərin həllinə dair tədbirlər
- bəzi bankların bağlanması

Dövlət bankları pandemiya dövründə kredit qoyuluşunda daha aktiv iştirak etmişdir. Məsələn, cari ilin ilk rübünün sonunu dövlət bankları 2 milyard 606.4 milyon manat kredit vermişdilər. Həmin dövlət banklarının respublika üzrə kredit bazarında payı 16.7% olduğu halda, 8 ay sonra kreditlərin həcmi 233 milyon manat artmaqla payını 19.3%-ə yüksəlmişdir (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Özəl bankların payı isə cari ilin ilk rübünün sonu 1 milyard 161.3 milyard azalıb. Bazar payı 80.7%-dən 78.1%-ə qədər azalmışdır. 100% xarici bankların kredit bazarında payı isə hazırda 6.8%-dir (991.6 mln. manat), bu ilin ilk rübündə 7.1% (1 069.5 mln manat idi) (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Qeyri-bank olan kredit təşkilatlarının cari ilin sonu verdiyi ümumi kreditin həcmi 404.7 mln manat idi. Pandemiya böhranında 28.1 mln. manat azalmaqla payı ümumi portfelin azalmasına hesabına 2.6%-də dəyişməz saxlayıb.

Hazırda bank sektorunun qarşısında duran əsas problemlərdən biri investisiyaların artırılması, yəni kredit portfelinin artırılmasıdır. Yuxarıda deyilənlərlə kifayətlənməyən dövlət bankların kredit portfelinin genişlənməsini dəstəkləyir.

Azərbaycanda COVID-19 pandemiyasının əvvəlindən dövlət bankları kredit bazarında mövqelərini möhkəmləndiriblər.

AMB-nin məlumatına görə, ölkədə kredit qoyuluşlarının ümumi həcmi 14 mlrd 681,3 mln.manat təşkil edib. Bunun 2 milyard 840,1 milyon manatı dövlət banklarının (iki bank var), 11 milyard 464,5 milyon manatı özəl banklar və 376,6 milyon manatı qeyri-bank kredit təşkilatları (NBCI və kredit ittifaqları) tərəfindən verilən kreditlərdir. (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Dövlət bankları böhranda kredit qoyuluşunda daha aktiv iştirak etdiyi görünür. Məsələn, cari ilin ilk rübünün sonunu dövlət bankları 2 milyard 606.4 milyon manat kredit vermişdilər. Həmin dövlət banklarının respublika üzrə kredit bazarında payı 16.7% olduğu halda, 8 ay sonra kreditlərin həcmi 233 milyon manat artmaqla payını 19.3%-ə yüksəlmişdir (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Özəl bankların payı isə cari ilin ilk rübünün sonu 1 milyard 161.3 milyard azalıb. Bazar payı 80.7%-dən 78.1%-ə qədər azalmışdır. 100% xarici bankların kredit bazarında payı isə hazırda 6.8%-dir (991.6 mln. manat), bu ilin ilk rübündə 7.1% (1 069.5 mln manat idi) (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Qeyri-bank olan kredit təşkilatlarının cari ilin sonu verdiyi ümumi kreditin həcmi 404.7 mln. manat idi. Pandemiya böhranında 28.1 mln. manat azalmaqla payı

ümumi portfelin azalmasını hesabına 2.6%-də dəyişməz saxlayıb. (<https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>).

Pandemiyadan zərər çəkmiş sahibkarlara bank kreditləri və faiz dərəcələri üzrə subsidiyalar üzrə Dövlət zəmanətlərinin verilməsi problemlili kreditlərin yaranmasının qarşısını alır.

Beləliklə, 500 milyon manat - 300 milyon manat yeni kreditin 60 faizi dövlət zəmanəti olan sahibkarlar tərəfindən veriləcəkdir. Girov kreditləri-dövlət borcunun Zəmanət Fondunun və zəmanət öhdəliklərinin hesabına. Subsidiya illik faiz dərəcəsi 50 faiz altında yeni kreditlər üzrə verilmişdir. (<https://www.taxes.gov.az/az/post/1097>).

Bununla yanaşı, 10 Mart 2020-ci il tarixindən zərər çəkmiş rayonlarda sahibkarlara 10 faiz subsidiya verilib. Əgər faiz dərəcəsi 10-dan aşağıdırsa, subsidiya kredit üzrə faiz dərəcəsi miqdarında verilir. Azərbaycanda kreditlər üzrə orta faiz dərəcəsinə və inflyasiyanı nəzərə alaraq, maliyyə resursları sahibkarlar üçün daha ucuzdur.

Mərkəzi Bankın məlumatına görə, mövcud kredit portfeli üzrə faizlərin 1 mlrd.manat məbləğində 2021-ci ildə subsidiyalaşdırılması, həmçinin 500 mln. manat portfelinə yeni kreditlər üzrə dövlət zəmanətinin verilməsi və faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması 1,5 mlrd. manat məbləğində kredit portfelinə dəstəkləyir. Bundan başqa, Mərkəzi Bank tərəfindən antipandemik tədbirlər çərçivəsində maliyyə bazarlarını dəstəkləmək üçün həyata keçirilən tədbirlər: normativ tətillər, istehlakçıların müdafiəsi, rəqəmsallaşmaya keçidin sürətləndirilməsi, maliyyə inteqrasiyasının genişləndirilməsi, onlayn xidmət kanallarının təşviqi, maliyyə intizamının dəstəklənməsi, maliyyə dayanıqlılığının dəstəklənməsi və s. Maliyyə bazarlarında həyata keçirilən tədbirlər bank sektorunu, sığorta bazarlarını və kapital bazarlarını əhatə edir.

Həmçinin, kreditlər üzrə bazar faiz dərəcəsi ilə iqtisadiyyatın məhsuldarlıq səviyyəsi arasında zəruri qarşılıqlı əlaqələrin qurulması üçün kompleks səylər göstərilir, ən başlıcası isə, bank kreditləşməsi iqtisadi artımı dəstəkləyir.

25 aprel 2020-ci il, Koronavirus Pandemiyası (COVID-19) və bunun nəticəsi olaraq, dünya enerji bazarlarında və Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında

dəyərlərin güclü dəyişməsi, makroiqtisadi sabitlik, məşğulluq və karantin, pandemiya əziyyət çəkən rayonlarda fəaliyyət göstərən sahibkarların 10.2-ci bəndin gerçəkləşdirilməsi ilə məşğul olan sahibkarların öhdəliklərini tənzimləmək məqsədilə ölkələr Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş Fəaliyyət Planı yoxdur.

19 Mart 2020-ci il tarixli bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Mərkəzi Bankı Maliyyə Sabitliyi Şurasının tövsiyələri nəzərə alınmaqla müvafiq qərar qəbul etmişdir. Bu qərar Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin əmri ilə nəzərdə tutulmuş müvafiq tədbirlərlə razılaşdırılır. Sığortaçılar və kapital bazarının iştirakçıları tərəfindən dəstək məsələləri həyata keçirilib. Pandemiyanın təsir etdiyi İqtisadiyyat sektorlarında fəaliyyət göstərən özəl şirkətlərə kredit təşkilatlarının təqdim etdiyi kreditləri, pandemiyanın təsir etdiyi İqtisadiyyat sektorlarında iştirak edən şəxslər də daxil olmaqla, 1 Mart 2020-ci il tarixindən etibarən qənaətbəxş keyfiyyət və dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılmış faiz dərəcələri ilə yenidən strukturlaşdırmaq imkanı. Banklar bu kreditlərin müddətini sahibkarların xahişi ilə və qarşılıqlı razılıq əsasında uzada bilər. (<http://www.e-qanun.az/framework/44865>).

Həmçinin, 1 Mart 2020-ci il tarixindən kommertiya kreditlərinin qənaətbəxş keyfiyyətli və dövlət vəsaiti hesabına verilmiş restrukturizasiyası üçün imkanlar yaradılmışdır. Bu tədbir nəticəsində milyard Biznesin İnkişafı Fondu tərəfindən həyata keçirilmişdir. 10 000-ə yaxın sahibkar AZN məbləğində kommertiya kreditlərindən istifadə etmək imkanına malikdir.

Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmayan şəxslərə dəstək məqsədilə AR-nın İpoteka və kredit Təminatı Fondu hesabına verilən ipoteka kreditlərinin restrukturizasiyası üçün imkanlar yaradılıb. Bu tədbir nəticəsində 23 000-ə yaxın borcalan 1,1 milyard manat məbləğində ipoteka kreditlərindən istifadə etmək imkanına malikdir. Kreditlər yenidən strukturlaşdırılmış xahişi ilə borcalanların. 1 Mart 2020-ci il tarixinədək verilmiş və restrukturizasiya 30 sentyabr 2020-ci il tarixinədək həyata keçirilsə, bu cür kreditlərin keyfiyyəti stabil olaraq qalır (http://audit.gov.az/Upload/Files/2019/M%C9%99qal%C9%99_Pandemiya_AZE_op.pdf).

Bununla yanaşı, ipoteka kreditləşməsinin stimullaşdırılması məqsədilə banklar tərəfindən bu kateqoriyada kreditləşmə riskinin 100% - dən 50% - ə endirilməsinə qərar verilib.

Kommersiya və istehlak kreditləri (kapital borcları və ya faizlər) üzrə tam və ya qismən gecikmə halında kredit təşkilatlarına 30 sentyabr 2020-ci il tarixindən etibarən cərimələr, cərimələr və digər ödənişlər tətbiq edilməməsi tövsiyə edilmiş və borcalanların kredit tarixinin pisləşməməsi barədə nəticə çıxarılmışdır. Bu müddət ərzində kredit təşkilatları əsas müəssisə üzrə faizlərin hesablanmasını davam etdirmiş və borcalanların kredit müəssisələrinə pul ödəməsinə izləmişlər.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün şərait yaratmaq, müəssisələrə və əhaliyə maliyyə xidmətlərinin davamlılığını təmin etmək, banklara kreditləşmənin artırılması üçün əvvəlki dövrlərdə toplanmış sabitlik yastığından istifadə etməyə imkan vermək üçün normativ yüklənmənin azaldılması üzrə tədbirlər görülmüşdür.

Bu məqsədlə ilin sonunda banklar üçün ümumi kapital tələblərinin 1% - i azad edilib. Həmçinin, bankların kapitalına təzyiq göstərən bəzi digər normativ tələblər ilin sonuna qədər təxirə salınıb.

İqtisadiyyatın bəzi sektorlarında kredit resurslarına çıxışının genişləndirilməsi məqsədilə tibbi qurğu və avadanlıq istehsalçılarının kreditləşmə risk səviyyəsi 100% - dən 20% - ə endirilib ki, bu da banklara bu sektorda kreditləri daha aşağı qiymətə ayırmağa imkan verir. Pandemiya vəziyyətində iqtisadi aktivliyin azalması sığorta bazarında sığorta haqlarının həcminə də mənfi təsir etməkdədir. Başqa tərəfdən sığorta olunanlarla sığortaçıları arasında fiziki təmasın ən aza enməsi sığorta xidmətlərinə çıxışın məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Bunu nəzərə alaraq, sığorta xidmətlərinin fasiləsizliyinin təmin edilməsi və sığorta olunanların hüquqlarının qorunması istiqamətində də tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Sığorta haqlarının ödənilməsi zamanı 30 sentyabr 2020-ci ilədək könüllü sığorta müqavilələri üzrə sığortaçıların birbaşa karantin rejimindən təsirlənən sığorta olunması, həmçinin elektron vasitələrdən səmərəli istifadə etməklə sığorta xidmətlərinin göstərilməsi tövsiyə olunur.

Karantin rejimindən bilavasitə təsirlənən sığortalılar üçün sığorta haqlarının ödənilməsi ilə əlaqəli ilin sonunda sığorta şirkətlərinə müvafiq normativ yumşalmalar tətbiq edilmişdir.

Mərkəzi Bank həmçinin koronavirus pandemiyasının kapital bazarının iştirakçılarna mənfi təsirini azaltmaq üçün tədbirlər görmüşdür.

Bu tədbirlər kapital bazarı iştirakçılarının normativ yüklənməsinin və dövlət qiymətli kağızlarının təkrar bazarında daha çevik əməliyyatların zəifləməsi hesabına sərmayədarın tranzaksiya xərclərinin optimallaşdırılmasını nəzərdə tutur.

Ümumilikdə, görülən tədbirlər pandemiya halında müəssisələrə və əhaliyə göstərilən maliyyə xidmətlərinin varisliyinin təmin edilməsinə, iqtisadiyyatın kreditləşdirilməsinin davam etdirilməsinə, maliyyə xidmətləri istehlakçılarının hüquqlarının qorunmasına şərait yaratmışdır.

3.2.Kredit bazarı fəaliyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması

Pərakəndə kreditlər üçün risk əmsalları da Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilir. Ehtiyatların idarə edilməsi borcalanların prinsiplərindən asılı olmayaraq bir neçə meyara bölünür. Buna görə də, bu prinsipin artması və ya azaldılması ixtisaslı bank mütəxəssisləri tərəfindən həyata keçirilir. asılı olmayaraq məqsəd və xarakteri, Bu görülə bilər. Təsdiq edilməmiş kreditlərin silinməsi üçün verilənlər bazasının istifadəsi yalnız bütün lazımi tədbirləri hazırlamaq üçün icazə verilir. Əgər bütün bu prinsiplərə əməl olunmursa, Bankın kreditlərinin araşdırılması üçün əsas var. Biz belə qənaətə gəldik ki, kredit riskinin qiymətləndirilməsinə sadə yanaşma mövcuddur.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı zəruri hesab etdiyi istənilən vaxt sübutlar və sübutlar əsasında mümkün zərər müqabilində ehtiyat fondlarının dəyişdirilməsini tələb etmək hüququna sahibdir:

- Bankın daxili qaydalarına əsasən kreditlərin verilməsi;
- regionlarda və digər sahələrdə cəbr kredit toplanması;
- Bankın eyni tipli kreditlər qarşılığında çəkdiyi zərərlərin realizasiyası;

- Negativa kredit portfelinin mənfi vəziyyəti;
- Falta, ödənilməməsi səbəbiylə lazımi təcrübənin olmaması;
- Informado AMB-yə borcalanın və borcalanın mənfi maliyyə vəziyyəti

barədə məlumat verməlidir;

Beləliklə, bütün bunlar baza yanaşmasının həyata keçirilməsi üçün əsasdır, bəzən metodoloji tövsiyələrin hazırlanması zamanı əhəmiyyətli itkilərin hesablanması zamanı yaranan itkilər üçün lazımi ehtiyatlar yaratmaq lazımdır. Buna görə kreditlərin mənfi təsirinin qiymətləndirilməsi mövzusu olaraq xatırlanır. Kredit portfeli müəyyən kredit riskləri ilə bağlı şərtlərdə, həmçinin onlardan qorunma üsullarında idarə olunan şərtlər toplusundan ibarətdir. Kredit portfeli nəzarət olunan qısamüddətli və uzunmüddətli balans qalıqlarından ibarətdir. Bütün bunlar kəmiyyət göstəriciləri ilə bağlıdır. Kredit portfelində bank daxilində baş verən qaydalara vaxtaşırı diqqət yetirmək vacibdir və bu işə cavabdeh olanlar vaxt göstərməlidir. Bank bu prosesin qiymətləndirilməsi üçün bəzi üsulları öyrənir.

İkisəviyyəli sxemdən ölkəmizdə istifadə etmək olar, birincisi, maliyyə sistemində çətinliklər var.

- * əsas dövr ərzində təkrarlanan zərərlər;
- * vaxtı keçmiş kreditlərin yüksək səviyyədə nail olmaq;
- * həddindən artıq istifadə borc vəsaitləri;
- * minlərlə likvidlik əmsalları;
- * düzgün investisiya fəaliyyəti;
- * səhmdarların tapşırıqlarının vaxtında yerinə yetirilməsi;
- * limitdən artıq satıla bilməyən malların mövcudluğu;
- * köhnəlmiş avadanlıqların istifadəsi;
- * sifarişlər cavab ani dəyişikliklər:

Bütün bunlar göstərir ki, bəzi şəraitdə lazımi işlər görülmədikdə vəziyyət o qədər də yaxşı deyil. Nümunələr aşağıdakılar daxildir

- əsas nəzarət metodu olan işçilərin itirilməsi;
- Qeyri-kafi İstehsal Mərhələsi;
- maliyyə nəticələri müəyyən növlərə asılı olur;

- yeni yaradılmış layihənin gəlirli olacağını gözləyirik;
- müvafiq orqanlarda işləmək üçün naməlum nəticələri olan şirkətlər;
- əsas mənbələri aradan qaldırılması;
- Departamentlərdə və təşkilatlarda texniki problemlərin qeyri-kafi qiymətləndirilməsi;
- uzunmüddətli müqavilələr;
- siyasi risklərin müəyyən edilməsi;
- mənfə aktivlər:

Bu, maliyyə çətinliklərinə vaxtında cavab verməyə şərait yaradır. Bütün bunları tez görmək lazımdır. Əgər bank böhran görürsə, necə hərəkət etmək olar. Birincisi, bütün problemləri araşdırmaq və səbəbləri müəyyən etmək lazımdır. Ödəmə olub-olmadığını aydınlaşdırmaq lazımdır. Bank öz müştəriləri ilə münasibətləri dəstəklədiyini müəyyənləşdirməli və gələcək fəaliyyətinə müəyyən düzəlişlər etməlidir. Bu halda bəzi problemləri həll etmək lazımdır.

- problemin mənfə istiqamətinin səbəbini araşdırmaq;
- qeyd olunan kreditin alınması;
- dərhal rəhbərliyin görüşdən sonra hərəkət etmək;
- mühüm hallarda bank aktivləri üzrə ödənişlərin baxılmasını məhdudlaşdırmaq;
- kredit şərtlərinin dəyişdirilməsi, zəruri hallarda;
- bank üçün yaradılan çətinliklərin aydınlaşdırılması;
- baxılması kredit müqaviləsinin şərtləri;
- kredit etibarlılığını aydınlaşdırmaq lazımdır;
- bankın xidmətlərindən istifadə zamanı müştərilərin hesablarına nəzarətin gücləndirilməsi;
- Müştərilər tərəfindən ödənilən kreditlər üçün vaxt ayırma:

Sadalanların reallaşdırılması üçün respublikamızın iqtisadi vəziyyətinə və potensialına uyğun baza yaradılmalıdır. Bu mühüm vəziyyətə nail olmaq üçün dövlət, bir-biri ilə sıx əməkdaşlıqda üç funksiyanı yerinə yetirirdi. Birincisi, bazar sisteminin formalaşdırılması prinsipindən, ikincisi, dünyada mövcud olan iqtisadi

sistemlərdən Xalq təsərrüfatının inkişafı üçün istifadə olunur. Nəhayət, inkişafın plan amilinin materiallaşdırılması, belə ki, xarici iqtisadi siyasətdə bəzi mühüm nəticələr çıxarmaq olar ki, digər ölkələr iqtisadi sahənin ümumi mövzusunun əsas amil kimi qəbul edirlər. Respublikamızın xarici iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində dövlət vəzifələrinə, hüquqi normativ aktlara, habelə valyuta əməliyyatlarına və analoji xarici siyasətə misallar çəkmək olar.

Azərbaycan Respublikasında ümumi iqtisadi vəziyyəti rəhbər tutaraq bütün aspektləri əhatə edir. Respublikamızın mövcud tərəqqi siyasəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- mantener maliyyə sisteminin sabitliyini saxlayır;
- Alta iqtisadi bazarlarda ixracatçıların yüksək mövqeləri;
- Confianza dövlət səviyyəsində ixracatçıların inam və diqqət;
- Xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün görülən tədbirlər

Bazar iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinə keçid bu mühitin reallaşması ilə məhdudlaşmır. Milli iqtisadiyyatımızda bəzi islahatlar-bazar iqtisadiyyatına keçid iqtisadi münasibətlər sistemi ilə də bağlıdır. Bu səbəbdən də ölkəmizin bazar iqtisadiyyatı milli iqtisadi dəyərlərlə əlaqədardır ki, dövlətlərarası əlaqələrdə bazar iqtisadiyyatının yaranması dövlət daxilində baş verən proseslərlə müqayisə olunur.

1. Əmək bölgüsü
2. Özəl sahiblərinin mövcudluğu.

Kredit münasibətlərinin yekcinsliyi iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkilikdən fərqlənir. Xarici iqtisadi münasibətlər prosesində əməyin bölünməsi böhran vəziyyətində beynəlxalq səviyyədə verilir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tənzimləyici sistem aşağıdakı kimi qeyd olunur:

- Dövlət Dövlət gömrük sisteminin Unidad birliyi bu sistemin dövlətüstü idarə olunması proteccion sisteminə nəzarət mövcud qanuni maraqların qorunması, xarici iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olanların bərabər hüquqları;
- Təhlükəsizlik şəraitinin yaradılması və yüksək səviyyədə təmin edilməsi iqtisadi azadlığın yaradılması Disponibilidad bazar iqtisadiyyatının dünyada mövcudluğunun təmin edilməsi;

- Creacion playback yaradılması;

Dövlətimizin həyata keçirdiyi kredit sisteminin mühüm aspektləri vardır.

1. inflyasiya səviyyəsini təmin etmək üçün

2. İqtisadi sabitlik üçün pul-kredit siyasətinin inkişafı

3. respublikamızın gələcək fəaliyyəti üçün bu sistemin vəziyyətini müəyyən etmək.

4. hər il həyata keçirilən bəzi strateji tədbirlərin reallaşdırılması üçün mövzuların təsdiq edilməsi.

Kredit mexanizmini ölkənin aparıcı bankları həyata keçirir. Mərkəzi Bankın iqtisadiyyatının inkişafını dəstəkləmək üçün qiymətli kağızların satışı üzrə bəzi addımlar atır. Kredit siyasəti təkcə bütövlükdə maliyyə sistemi üçün deyil, həm də istehsalın inkişafı üçün şərait yaratmalıdır mikromaliyyələşmənin inkişafı istənilən keyfiyyətə nail olmaq üçün mühüm məsələdir. (Ковалев С.Д., 2017: s.140). Əgər neqativi dərhal normallaşdırmaq mümkün deyil, onda kreditin xilas edilməsi üzrə tədbirlərin görülməsi qənaətbəxş hesab edilir. Bura daxildir:

* Kreditin ödənilməsi üçün əlavə formaların cəlb edilməsi: əlavə təminatların cəlb edilməsi prosesi; girovun satış mərhələsi; bəzi aktivlərin satışı metodologiyası və s.

* Maliyyə ehtiyaclarının cəlb edilməsi prosesi: bu şöbə və təşkilatlarla bağlı resursları yerləşdirmək istəyən və yerləşdirə bilən sərmayədarların axtarışı, Yeni kapitalın investisiya qoyuluşu prosesi;

* Təşkilati tədbirlər: əsas səhmdarlarla şöbə rəhbərlərinin mövzusunun müzakirəsi, menecerlər komandasının toplanması; borcalanla barışıq sazişinin imzalanması, məhkəmə yolu ilə kredit borclarının ödənilməsinin qarşısını almaq;(Тлисова Д.Х, 2017: s.101).

➤ Əgər kredit üzrə defolt riskindən qaçmaq mümkün deyilsə, bəzi metodların reallaşdırılması məqbul hesab edilir:

➤ Hüquqi tədbirlərin Formal tətbiqi, həmçinin icazələrin icrası ilə bağlı zəminlərə rəsmi tətbiq edilməsi;

➤ qarantia zəmanət satış prosesi;

➤ Kredit satışlarının emissiyası. (Рыкова И.А. 2018: p.101).

Praktikada Bankın problemlı kreditlərlə işi adətən problemlı kreditlər bölməsində aparılır. Belə olmadıqda, banklar kredit şöbəsinin və təhlükəsizlik xidmətlərinin əməkdaşlarının xüsusi işçi qrupları tərəfindən idarə olunur. Problemlı kreditlər arasında kreditləşmənin keçidi müxtəlif vaxtlarda kredit prosesinin düzgün təşkili ilə bağlıdır. Bu da pis bir analiz, eləcə də maksimum zəmanət qiymətinin fiksasiyası ilə nəticələnə bilər. Kredit üzrə əməliyyatın qeyri-peşəkar xarakterinə görə də kreditin verilməsinə yüksək səviyyədə nəzarət etmək mümkündür. Problemlı kreditlərlə işin adekvatlığı qismən bank işçilərinin peşəkarlığı, informasiyanın keyfiyyəti və metodiki dəstəyi ilə şərtlənir.

O ki qaldı beynəlxalq iqtisadi tərəfdaşlıqlara, o cümlədən pul sisteminə, xarici və daxili sövdələşmələrin razılıq əsasında həyata keçirilməsinə şərait yaradır. Ümumi bazarı beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın mühüm elementi adlandırmaq olar. Bu da iqtisadi fəaliyyətin ümumiləşdirilməsi ilə yanaşı, əmək bölgüsünü yaxşılaşdırır. Bu bölünmənin zirvəsinə görə, inteqrasiya Şimali və Cənubi Amerika da daxil olmaqla Qərbi Avropaya yayılmışdır (Бондаренко Н.Ю 2019).

Ölkəmizdə maliyyə kredit sisteminin mühüm elementlərindən biri kredit bazarının fəallığıdır, buna görə də hesab edilir ki, bank işi hecləşdirmə baxımından, o cümlədən hesabların qoyulması baxımından üstün mövqe tutur. Azərbaycan Respublikasının ən böyük sərvəti olan neft sektorunda düzgün strateji tədbirlər görüldükdə neft gəlirlərinin böyük bir axını olmuşdur. Bu, özünü iqtisadiyyatın bəzi sahələrində göstərdi, əlverişli şərait yaratdı və yeni müqavilələr imzaladı. Xüsusilə, bank sektorunda korporativ müştərilər banklarda əmanətlərini yatırmaqdan çəkinmirdilər, lakin müştərilərin banklara artan inamı nəticəsində ölkədə pulların tədavülü ilə bağlı vəziyyət kəskin şəkildə gərginləşdi.

Banklara etibar nəticəsində əmanətlərin Zəmanət Fondu əmanətlərin banklarda sürətli yerləşdirilməsinin əsasını qoymuşdur. İslahatlar kontekstində maliyyə kreditləşməsi fəaliyyəti də risklərin idarə edilməsi tərəfindən formalaşdırılmışdır. Buna baxmayaraq, daha müasir üsullar xidmətlərdən istifadə edən müştərilərə verilir. Nüfuzlu Commersbank və City Bank əməkdaşlarına bizim ölkədə işləməyə

icazə verilir. Qarşıya qoyulan vəzifələrin düzgün yerinə yetirilməsi bank sisteminin inkişafının müsbət tərəflərini yaratmış, onun bu sahədəki fəaliyyətini və rolunu daha da gücləndirmişdir. Bankın əsas vəzifələrindən biri neft gəlirlərinin inkişaf edən qeyri-neft sektoruna təhlükəsiz köçürülməsini və bu mərhələdə ölkədə yoxsulluğun azaldılmasını təmin etməkdir.

Ölkəmizin maliyyə imkanlarında maliyyə kreditlərinin rolu danılmaz fakt olaraq qalır. Biz bilirik ki, Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlük və Avropa ölkələri ilə sazişlər ölkənin daxili tələblərinə uyğun şəkildə həyata keçirilməlidir. Bu proses bəzi dəyişikliklər ilə artıq başa çatmışdır. Beləliklə, mövcud sistemdən fərqli olaraq, məhsul burada xüsusilə mühafizə olunur və dövlət tərəfindən idarə olunur, bu da məhsulun keyfiyyətinin yoxlanmasına cavabdehdir. Məhsulun keyfiyyətinə dair bəzi mövcud tələblər həll olunur. Məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən mühüm addımlar atılır ki, onu digər məhsullarla müqayisədə ön plana çıxarsın və buna yüksək səviyyədə nail olmaq imkanı vardır. Bir il əvvəl son dördübdə millətdə çalışan bankların pul qeydləri aydın oldu. Depozit portfeli banklar tərəfindən aşağıdakı kimi toplanır.

2020-ci ilin ən böyük depozit portfelində PASHA Bank, Kapital Bank və Xalq Bank, ən kiçik depozit portfelində isə Pakistan Milli Bankının Bakı hissəsi ilə bir yer var idi. (Əlavə 1)

2020-ci ildə pul etibarlılığı strategiyasının əsas məqsədi maliyyə sahələri və quruluşlarının səhnənin bütün mövcudluğu boyunca davamlılığını təmin etmək, əhalini və ticarəti dəstəkləyərək pandemiyanın uğursuz nəticələrini məhdudlaşdırmaqdır. Mövcud vəziyyətdən asılı olmayaraq, artan pul vasitəçiliyi və pul işi sektorlarını inkişaf etdirmək üçün işlər davam edir.

Nəticə etibarlılığı ilə kredit iqtisadiyyatda spesifik rol oynayır: nəinki istehsalın davamlılığını təmin edir, həm də sürətləndirir. Kredit paylama xərclərini azaltmağa kömək edir. Buna:

-əskinaların istehsalı, buraxılması, uçotu və saxlanması xərclərinin azaldılması;

- fondların dövriyyəsinə sürətləndirmək, sərbəst fondlardan çoxsaylı istifadə;

- ehtiyat fondlarının azaldılması.

Ticarət dövrünün müxtəlif mərhələlərində kreditin rolu eyni deyil. İqtisadi bərpa, kifayət qədər iqtisadi sabitlik şəraitində kredit böyümə faktoru rolunu oynayır. Kredit nəhəng pul və əmtəə ehtiyatlarını yenidən bölüşdürməklə müəssisələri əlavə ehtiyatlarla qidalandırır. Lakin bunun mənfi təsiri malların həddindən artıq istehsalı şəraitində özünü göstərə bilər. Bu təsir xüsusilə inflyasiya kontekstində nəzərə çarpır. Kredit vasitəsi ilə dövriyyəyə daxil olan yeni ödəmə vasitələri dövriyyə üçün tələb olunan artıq pul kütləsini artırır.

Bankın kredit siyasəti, bankın kredit əməliyyatları sahəsindəki strategiyası və taktikasındadır. Bütün banklar üçün vahid kredit siyasəti mövcud deyil. Hər bir bank, fəaliyyətinə təsir göstərən iqtisadi, siyasi, coğrafi, təşkilati və digər amilləri nəzərə alaraq öz kredit siyasətini formalaşdırır. Bir bankın öz kredit siyasətinə sahib olmadığı təqdirdə risklərinin artdığına inanılır; əgər varsa, lakin bütün ifaçılara çatdırılmasa; ziddiyyətli və ya qeyri-müəyyən bir siyasəti varsa.

Strategiya baxımından kredit siyasəti, müəyyən bir bankın kredit bazarındakı prioritetlərini, prinsiplərini və mənalı hədəflərini və bu bankın kredit əməliyyatlarının həyata keçirilməsində məqsədlərini həyata keçirmək üçün istifadə etdiyi taktika, maliyyə və ya digər vasitələr baxımından birləşdirir.

Təəssüf ki, ənənəvi kredit bank əməliyyatları bu gün kommersiya banklarının bir sıra digər əməliyyatlarından (məsələn, qiymətli kağızlarla) müqayisədə daha az gəlir gətirir. Bank kreditləşməsinin aşağı səmərəliliyinin əsas səbəbi bu tip investisiyaların həddən artıq riskliliyidir və kredit resurslarının tez-tez defolt edilməsinə səbəb olur.

Kommersiya bankları faiz dərəcələrini artırmaqla geri ödəmə riskini müəyyən dərəcədə kompensasiya edirlər ki, bu da kredit resurslarını borcalanlar üçün getdikcə çətinləşdirir.

Bir borcalana, müəyyən bir müəssisəyə kredit açmazdan əvvəl, banklar fəaliyyətinin bütün aspektlərini hərtərəfli araşdırırlar. Dövlət mənbələrindən istifadənin səmərəliliyindən asılı olmayaraq banklar tərəfindən müəssisələrə kreditlərin verilməsi heç bir halda tamamilə rəsmi bir akt kimi qəbul edilə bilməz.

Kreditə müraciət edən potensial borcalanların çoxluğunu ayırmaq üçün vicdanlı və ağılabatan iş ortaqlarından macərə axtaranlar kommersiya bankının ekspert kredit şöbələrinin ən vacib və son dərəcə çətin işidir.

Hər bir kommersiya bankı ölkədəki mövcud vəziyyətə cavab verən öz xüsusi kredit siyasətini inkişaf etdirməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Nəticə etibarlı ilə təsvir olunan problemlərin həlli təminatın etibarlılığının artırılması və əlaqəli kreditləşmə formalarının inkişafı yollarında görülür. Bunların arasında aşağıdakıları qeyd etmək lazımdır:

Bank - müştəri sabit ortaqlıqların inkişafı. Bankın daimi müştərilərinə müxtəlif güzəştli bank xidmətləri formaları, xüsusən də “kredit xətti” kimi bir dəyişikliklə Azərbaycan bank bazarında geniş yayılmış sözdə cari kredit verilməsi təklif edilə bilər.

Qiymətli metallar və qiymətli kağızlarla təmin edilmiş hüquqi şəxslərə kredit vermək. Bu sahədə bankla müştəri arasında daha sıx əməkdaşlıq, ona əmanət edilən dəyərlərin bankın etibarlı idarə olunması əsasında da mümkündür.

Vəsait. Bu, fakturaların istifadəsi ilə əlaqəli geniş bir kredit əməliyyatlarına aiddir. Məsələn, veksellərlə kreditlərin verilməsi, veksellərlə təmin edilmiş kreditlərin verilməsi. Təəssüf ki, nəzərdən keçirilən kredit forması adi kredit qədər risklidir.

Daşınmaz əmlakla təmin edilmiş kredit.

Bunlar kredit riskini azaltmaq və bankla müştəri arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı inkişaf etdirmək üçün mümkün olan bəzi variantlardır. Bir çox hallarda tərəflər arasındakı fikir ayrılığının aradan qaldırılması, ilk növbədə, bankirlərin hər bir potensial borcalana fərdi yanaşması əsasında mümkündür.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən banklar - bankların fəaliyyət göstərdiyi mühitdən qaynaqlanan problemlərlə qarşılaşırlar. Bu hadisələr qlobal, Avropa və milli miqyasda baş verir. Bankların yenidən qurulmasının əsas istiqamətlərini qeyd etmək lazımdır:

- Parçalanmış maliyyə xidmətləri bazarından homogen bir bazara keçidi əvvəlcədən təyin edən maliyyə bazarlarının qloballaşması.

- Bazarda yeni rəqiblərin meydana çıxmasına kömək edən milli maliyyə bazarlarının liberallaşdırılması və tənzimlənməsi.

- Texnologiyaların inkişafı qlobal inteqrasiya olunmuş proseslərə keçməyə imkan verəcək ki, bu da bir-biri ilə əlaqəli firmaların vahid şəbəkəsini yaratmağa imkan verir.

-Banklar inkişaf təkliflərini nəzərə alaraq xidmət təkliflərini fərdi bazar segmentlərinin spesifik ehtiyaclarına uyğunlaşdıracaqlar.

Beləliklə, kredit bazarının effektiv tənzimləməsinə ehtiyacı var. Kredit bazarının inkişaf istiqamətlərinin hazırkı vəziyyətinin təhlili aşağıdakı nəticəyə gəlməyə imkan yaradır:

1. Kredit sektorunun, ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafına əhəmiyyətli olaraq təsir dərəcəsi, bütövlükdə ölkənin maliyyə sistemi, əməliyyatların yüksək sürəti,

maraqların toqquşması, maliyyə bazarı iştirakçılarına ziyan vurma ehtimalı yaradan böyük həcmli maliyyə investisiyaları ilə xarakterizə olunur.

2. Kredit bazarının iqtisadiyyatın real sektoru ilə effektiv qarşılıqlı əlaqəsinin təmin edilməsi;

3. Azərbaycan kapitalının milliləşdirilməsi;

4. Ölkədən kapital axınının sürətləndirilməsi;

5. Neft qiymətləri ilə əlaqəli bir mexanizminə əsaslanan effektiv pul siyasətinin aparılması;

Təkliflər:

1. Dövlətin və əhalinin əmanətlərinin cəlb olunması;

2. Maliyyə alətlərinə daxili tələbatın formalaşması;

3. Maliyyə və real sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqənin təmin edilməsi;

4. Banklar üzərində nəzarət sisteminin islahatı;

5. Kredit bazarının infrastrukturunun inkişafı;

6. Kredit bazarı modelinin transformasiyası;

7. Azərbaycankredit bazarının qlobal bazara inteqrasiyası.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə xüsusi karantin rejiminin tətbiq olunması ilə əlaqədar işsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə birdəfəlik ödəmənin verilməsi şərtləri və qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı şəhəri, 7 aprel 2020-ci il № 127

2. Abbasov.A (2011) Qiymətli kağızlar və onlarla əməliyyatlar, (*dərslük*), Bakı, Elm – 367 səh.

3. Cəbiyev R.M. (2013) —Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı – 261 səh.

4. Ələkbərov Ə.Ə., Məmmədov Z.F., Hüseynova A. (2021) “Maliyyə bazarları”. Bakı, UNEC

5. Musayev A., Vəliyev N. (2010) Qiymətli kağızlar bazarı, Dərslik. Bakı, Elm, – 583 səh.

Rus dilində

1. Ананьев Д. Финансовое пространство России: результаты и возможности улучшения / Деньги и кредит. 2019. - №3. - С. 4.

2. Андрианова Ю.И. N. Всемирный акт оценки FICO / СО. Н. Андрианова / Финансы. 2015. - №11. - С. 29-30.

3. Андриевскгфий Н., Худко Е. Секторы монетарного бизнеса / Экономический прогресс России. - 2015. - №2. - с. 76-82.

4. Бажанов С. В. Кредитный капитал и денежный рынок / С. В. Бажанов / Известия СПбУЭФ. 2016. - №1. - С. 69.

5. Бондаренко Н.Ю. (2019) Ключевой кредитный сбор и его роль на кредитном рынке / Аспекты совершенствования науки, образования и модернизации механики. Стр. 125-128.

6. Воробьев Е.М.(2019) Экономическая теория: Учебное пособие. 2-е изд, испр. и доп. — М.: Эксмо,— 272 с.

7. Галицкая С. В. Деньги. Кредит. Финансы: Учебное пособие: 2-е изд., перераб. и доп. Сер. Высшее экономическое образование. — М.: Эксмо, 2019. — 736 с.;

8. Ганбаров Ф.А (2015) Внешние экономические связи и проблемы экономического роста. М.: Изд-во «РАГС»,— 426 с.

9. Докучаева, Е. Роль коллекторских агентств в снижении просроченной задолженности по потребительским кредитам. «Санкт-Петербург оркестр», 2017, N1, с.101-122

10. Докучаева, Е. (2017) Роль коллекторских агентств в снижении просроченной задолженности по потребительским кредитам. -382 с.

11. Долан Э. Дж., Линдсей Д. (2016) Макроэкономика: Пер. с англ. / Под общ. ред. Б. Лисовика и др. — СПб.: Изд-во АО «Санкт-Петербург оркестр». — 448 с
12. Жданухин, Д. Ю. (2015) Коллекторы и кредитные брокеры: возможности эффективного взаимодействия в период кризиса.- 538 с.
13. Иванов В. В., Канаев А. В., Соколов Б. И. и Топровер И. В. (2017). Теории кредита. Монография. СПб: Изд-во СПбГУ. – 607 с.
14. Кейнс Дж. М. (2017) Общая теория занятости, процента и денег. Избр. В кн.: «Антология экономической мысли». — М.: Эксмо. — 960 с.
15. Киреев А. (2015) Международная макроэкономика. - Москва. – 65 с
16. Ковалев С.Д. (2017) Анализ банковского кредитного рынка// Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития. С.139-145.
17. Ковалев. П.П. (2015) Банковский риск-менеджмент: Учебное пособие / -2-е изд., перераб. и доп. -М.: КУРС: НИЦ ИНФРА-М. -320 с.
18. Коломиец Т.И. (2015) Деньги и банки: Учебное пособие. — Томск: Томский государственный университет. — 228 с.
19. Костенкова В.Г. (2016) Кредитный рынок России—современное состояние// Возрастание роли финансов и учета в социально-экономическом развитии стран. С.84-91
20. Котлер Ф., (2019) Армстронг Г. Основы маркетинга. Профессиональное издание. М.: Изд-во «Вильямс». — 1072 с.
21. Лаврушин О.И. (2015) Деньги, кредит, банки: Учебник. — М.: Кнорус. — 560 с.
22. Лаврушин О.И. (2016). Эволюция теории кредита и его использование в современной экономике. Монография. М.: КНОРУС.-352с.
23. Лаврушина О.И. (2016) Большая экономическая энциклопедия. М.: Эксмо. Деньги, кредит, банки. М.: КНОРУС. – 261 с.
24. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. (2018) Экономикс. В 2 т. Т.2. — М.: Изд-во ИНФРА-М. — 544 с.

25. Маршалл А. (2017) Основы экономической науки / Пер. с англ. В.И. Бомкина, В.Т. Рысина, Р.И. Столпера. — М.: Эксмо. — 832 с.
26. Организация деятельности коммерческого банка: Учебник / Маркова О.М. -М.: ИД ФОРУМ, НИЦ ИНФРА-М, 2016. -496 с.
27. Полищук, А. И. (2018) Кредитная система: генезис и перспективы развития: монография — М.: Фин-университет.-543 с.
28. Пусная О.П. (2016) Способы интеллектуальной поддержки принятия решения кредитования физических лиц. — Белгород: Бел город. гос. ун-та. — С. 1–6
29. Ровенского Ю.А., (2017) Операции коммерческого банка: учебник / –Москва: Оригинал макет. -480 с.
30. Ровенского Ю.А., Русанова Ю.Ю. (2017) Банковский менеджмент: учебник / под ред. . –Москва: Оригинал макет. -480 с.
31. Рыкова И.А. (2020) Современное состояние кредитного рынка России и направления работы с просроченной задолженностью// Новая ауга и формирование интегративно-целостного мышления. С.194-197.
32. Тлисова Д.Х. (2017) Перспективы развития банковского кредитного рынка России// Современные проблемы и перспективы развития банковского сектора России.С.468-472
33. Фетисов . Г. Г. (2018) Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. В 6-ти т. /М.: МЫСЛЬ, -564 с

İngilis dilində

1. Allen F. Financial Markets, Intermediaries and Intertemporal Smoothing / F. Allen, D. Gale // Journal of Political Economy. 2017. - Vol. 105. - P. 523-546.
2. Cate F. H. Accuracy in Credit Reporting / F. H. Cate, N. P. Retsinas, E. S. Belsky // Building Assets, Building Credit. W. DC: Brookings Institution Press, 2015. - 237 p.

Türk dilində

1. Ekrem Çanakçı (2019) Finansal Piyasalarda Finansal Otoritelerin Yapılanmaları, SPK Yeterlilik Etüdü, -549 say

2. Adalet Demirçelik (2018) Sermaye Piyasalarında Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşların Organizasyon Yapısı SPK Araştırma Raporu AD/9813, - 214 say

3. Hasan Ersel (2019) Ekonomi Yönetiminde Sermaye Piyasalarını Düzenleyici Kuruluşlarının Rolü, Ekonomi Yönetiminin Koordinasyonuna İlişkin DPT Alt Komisyona Sunulan Rapor, -589 say

İnternet resursları

1. Accessbank rəsmi saytı - <https://www.accessbank.az/en/>
2. ASB bankın rəsmi saytı - www.asb.az (12.09.2019)
3. Azərbaycan Beynəlxalq bankın rəsmi saytı - <https://ibar.az> (12.09.2019)
4. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı - www.stat.gov.az (20.08.2019)
5. Azərbaycan respublikasının Mərkəz Bankının rəsmi saytı - www.cbar.az (25.08.2019)
6. Bank Avrasiyanın rəsmi saytı - <https://bankavrasiya.az> (12.09.2-19)
7. Bank Respublikanın rəsmi saytı <https://www.bankrespublika.az> (12.09.2019)
8. Günay bankın rəsmi saytı - www.gunaybank.com (12.09.2019)
9. http://audit.gov.az/Upload/Files/2019/M%C9%99qal%C9%99_Pandemiya_AZE_op.pdf
10. <http://muhaz.org/1-risklerin-xususiyyetleri-hanslardr.html>
11. <http://www.e-qanun.az/framework/44865>
12. http://www.iqtisadiislahat.org/store//media/documents/konsalting/Risk_final_.pdf
13. [http://www.taxes.gov.az/ Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytı](http://www.taxes.gov.az/)
14. <https://azertag.az/store/files/news/MALIYYE%20STRATEJI%20YOL.pdf>
15. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/534679>

16. <https://hse.az/topics/safety/77-tehlukelerin-mueyyen-olunmasi-ve-risklerin-qiymetlendirilmesi-hira-hazard-identification-and-risk-assessment.html>
17. <https://www.cbar.az/page-44/financial-market-indicators>
18. <https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>
19. <https://www.globalratings.com/>
20. [https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/KS-EP/Kobi_Stratejisi_ve_Eylem_Plani_\(2015-2018\).pdf](https://www.kosgeb.gov.tr/Content/Upload/Dosya/Mali%20Tablolar/KS-EP/Kobi_Stratejisi_ve_Eylem_Plani_(2015-2018).pdf)
21. <https://www.taxes.gov.az/az/post/1097>
22. Kapital bankın rəsmi saytı, www.kapitalbank.az (12.09.2019)
23. Paşa bankın rəsmi saytı, www.pashabank.az (12.09.2019)
24. Premium bankın rəsmi saytı, <https://www.premiumbank.az> (12.09.2019)
25. Rabitə bankın rəsmi saytı, <https://www.rabitabank.com> (12.09.2019)
26. Unibankın rəsmi saytı, [www/unibank.az](http://www.unibank.az) (12.09.2019)
27. Xalq bankın rəsmi saytı, <https://www.xalqbank.az> (12.09.2019)
28. Yapı kredi bankın rəsmi saytı, www.yapikredi.com.az (12.09.2019)
29. Ziraat bankın rəsmi saytı, www.ziraatbank.az (12.09.2019)

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1:

Cədvəl 4: 2020-ci il üzrə bankların depozit portfəlləri

#	Bankın adı	Depozit portfeli, mln. AZN
1	PASHA Bank	4961,415
2	Kapital Bank	3800,441
3	Xalq Bank	2540,815
4	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı	2341,287

5	Bank Respublika	882,445
6	ASB	754,958
7	AccessBank	680,112
8	Rabitəbank	625,532
9	Unibank	631,030
10	Premium Bank	575,049
11	AtaBank	432,326
12	Yapı Kredi Bank	388,740
13	Muğanbank	366,943
15	Turanbank	455,758
14	Nikoil Bank	337,245
16	AGBank	331,172
17	Azər Türk Bank	285,768
18	Amrahbank	275,299
19	AFB Bank	271,069
20	Expressbank	265,410
21	Bank of Baku	252,345
22	Bank BTB	237,705
23	NBC Bank	117,135
24	Günaybank	89,604
25	Ziraat Bank	85,039
26	Naxçıvanbank	77,368
27	VTB Azərbaycan	79,116
28	Bank Avrasiya	52,235

29	İran Melli Bankının Bakı filialı	22,153
30	Pakistan Milli Bankının Bakı filialı	669

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-44/financial-market-indicators> 01.01.2021

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Kredit

Sistemi..... 14

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Kredit bazarında tələb və

təklif..... 19

Cədvəl 2: Azərbaycanın ən iri 10 bankının aktivlərinin dəyişilməsi (milyon manat).....	30
Cədvəl 3: Fəaliyyət göstərən bankların sayı.....	31
Cədvəl 4: 2020-ci il üzrə bankların depozit portfelleri.....	66

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: 2019-cu il Bankların aktivlərinin strukturu, milyon manatla.....	31
Diaqram 2: 2019-cu il Bankların öhdəliklərinin strukturu, faizlə.....	33
Diaqram 3: Bank sektorunun aktivləri, milyard manatla.....	33
Diaqram 4: Kredit qoyuluşlarının sahələr üzrə dinamikası, milyon AZN.....	34
Diaqram 5: 2018-2019-cu illərdə Əmanətlərin rayon üzrə tutum və faiz dərəcəsi, milyon manat.....	35
Diaqram 6: Vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi (2015-2018).....	36
Diaqram 7: 2016-2019-cu illərdə depozitlərin həcmnin və bank öhdəliklərində payının dinamikası.....	36
Diaqram 8: 2016-2019-cu illərdə depozitlər üzrə orat illik faiz dərəcələrinin dinamikası.....	37
Diaqram 9: Əmanətlərin regionalar üzrə həcmi və faiz dərəcəsi, milyon AZN	38
Diaqram 10: 2015-2019-cu illərdə kredit qoyuluşunda xarici valyutalarən payının dəyişməsi dinamikası.....	38

Diaqram 11: 2016-2019-cu illərdə depozitlərdə arici valyutaların payının dinamikası.....	39

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2020-ci ildə aylar üzrə cəmi kredit qoyuluşları (mln AZN).....	43
Qrafik 2: Son 5 ilin dekabr ayı üzrə cəmi kredit qoyuluşları (mln AZN).....	44
Qrafik 3: 2020-ci il mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit qoyuluşları (mln AZN).....	44
Qrafik 4: Son 5 ilin dekabr ayı üzrə mülkiyyət növləri üzrə banklara düşən kredit qoyuluşları (mln AZN).....	45
Qrafik 5: 2020-ci ilin ayları üçün kapitalın növünə görə bankların kredit qoyuluşları (mln AZN).....	46
Qrafik 6: Son 5 ilin dekabr ayı üçün kapitalın növünə görə bankların kredit qoyuluşları (mln AZN).....	46
Qrafik 7: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz dərəcələri....	47
Qrafik 8: Manatla olan istehlak kreditlərinin 2019-cu il üzrə faiz dərəcələri...	48
Qrafik 9: Dollarla olan istehlak kreditlərinin 2020-ci il üzrə faiz dərəcələri....	48

